

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

11 FEBRUARI 1970

55e JAARGANG

No. 2733

Witmaker

Raymond Barre, vice-voorzitter van de Europese Commissie, heeft in zijn jaarlijkse uiteenzetting over de economische toestand van de EEG o.a. gezegd, dat „de openbare financiën van Nederland speciale aandacht verdienen”. Een aardig understatement, zal ook minister Witteveen ongetwijfeld geneigd zijn toe te geven.

Aan alle kanten wordt er aan zijn budget geplukt. Scheepsbouwers, textielabrikanten en boze wethouders van financiën melden zich, de handpalm omhoog, op de Kneuterdijk. Aan de uitgavenkant is echter weinig ruimte te vinden voor compensatie. En de inkomstenkant vertoont eveneens een verre van hoopgevend perspectief. Sommige belastingopbrengsten over 1969, met name die van de omzetbelasting, blijken te zijn tegengevallen. Volgens de minister zou het daarmee echter wel loslopen. De tegenvaller zou in totaal slechts f. 126 mln. bedragen. Maar zal hij niet veel groter worden als de f. 600 mln. lagere BTW-ontvangst in 1969, welk opbrengstverlies nu door de minister als „tijdelijk” wordt gekwalificeerd, voor een deel permanent zou blijken te zijn? Als gevolg bijvoorbeeld van een zelfde „geringe schattingsfout”, als waaraan nu het achterblijven van de opbrengst aan loonbelasting over 1969 met f. 87 mln. wordt toegeschreven? Zou dat inderdaad het geval zijn — dit zou in de loop van dit jaar moeten blijken — dan houdt zulks ook in dat de opbrengst aan BTW over 1970 zou tegenvallen, en dan... ja dan komen we aan het miljard van het kamerlid De Goede.

Maar ook zonder dat deze schrikdroom waarheid wordt, zal toch het einde de lasten moeten gaan dragen. De grote

witmaker, Zijlstra's bekende 6%-norm, wordt ook door dit kabinet in ere gehouden. Dat wil zeggen: *gemiddeld*. Begrotingsoverschrijdingen in de jaren 1968 t/m 1970 zullen dus in 1971 moeten worden gecompenseerd. „Witteveen geeft beperking overheidsuitgaven toe”, zeiden de kranten aan het einde van de vorige week gehouden kamerdebatten over de begroting van Financiën, met koppen alsof de minister daarmee een erkenning is afgedwongen. Voor wie zich evenwel herinnert, dat deze regering bij voortduring het structurele begrotingsbeleid volgens de Zijlstra-norm als uitgangspunt voor het financieel-economische beleid heeft aanvaard, zal deze „erkenning” niet meer zijn dan de logische uitkomst van een eenvoudige vergelijking met één onbekende.

Hoe echter in 1971 de groei van de overheidsuitgaven ooit beneden de 6% kan worden gehouden (en in de loop van dit jaar zal de onderschrijdingsnorm voor 1971 steeds groter worden) is waarschijnlijk de zwaarste en meest ondankbare taak, waarvoor de heer Witteveen zich tijdens zijn ministersloopbaan tot dusverre zag gesteld. Door alle mogelijke groepen wordt aan de bel van de verschillende „spending departments” getrokken. CRM en Onderwijs bijvoorbeeld, om maar twee — qua uitgavenstijging — explosieve te noemen. Erg veel overheidsvoorzieningen lopen synchroon met bestedingen in de particuliere sector. Er zijn praktisch geen marges om in te bezuinigen.

Het is niet verwonderlijk dat onder deze omstandigheden steeds meer stemmen worden gehoord, die zeggen: „Hadden we maar niet die inflatiecorrectie toegepast van f. 600 mln. in 1970, althans niet voor dat volle bedrag” en „Waarom hebben we dat eigenlijk überhaupt gedaan?”. Wie het antwoord op die laatste vraag kan geven, weet ook waar de economie ophoudt en de politiek begint.

dR

inhoud

Witmaker	157.
Korthheidshalve	158
Prof. Dr. F. Hartog: En de boer melkt voort	159
Drs. F. W. van der Schaar: Fundamenteel SER-rapport	160
Mr. O. Leyendekkers: Ordelijk economisch verkeer	165
Ingezonden stuk	167
Europa-bladwijzer	169
Maatschappijspiegel	170
Oost-Europa kroniek	171
Mededelingen	178

(Met bijlage: Agrarische handel en industrie over het Europese landbouw-systeem)

redactie

commissie van redactie: h. c. bos,
r. iwema, l. h. klaassen, h. w. lambers,
p. j. montagne, j. h. p. paelinck,
a. de wit

redacteur-secretaris: p. a. de ruijter

adjunct redacteur-secretaris:
j. van der burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Korthheidshalve

„The trick, of course, is to keep the anti-inflationary slowdown from growing into a grave economic slump”, aldus *Time* (9 februari) over het economisch beleid en de nieuwe begroting van de regering-Nixon. Dat is inderdaad een hele kunst. Een kunst die Nixon c.s. kennelijk niet geheel machtig zijn. Steeds luider klinken er namelijk verontruste stemmen, die er op wijzen dat de Verenigde Staten, als zij het nu ingeslagen pad van economisch beleid in hetzelfde tempo blijven volgen, het niet onaanzienlijke risico zullen lopen in een stagnatiefase te geraken. *The Economist* bijvoorbeeld heeft reeds gewezen op het gevaar van een stagnatieperiode met zeer geringe groeipercentages voor BNP en nationaal inkomen en aanzienlijke onbenutte marges aan productiecapaciteit. Het blad waarschuwt in dit verband zelfs voor de mogelijkheid dat de Verenigde Staten in eenzelfde vicieuze „stop-go” cirkel zullen geraken als Engeland in de jaren '60 heeft doorgemaakt. Sinds medio 1969 is de industriële productie in Amerika niet meer gestegen; integendeel, de laatste maanden geven zelfs een geringe daling te zien. Slinkende orderportefeuilles maken het bovendien niet waarschijnlijk dat daar de eerstkomende maanden veel verandering in zal optreden. Het is — ook voor de Westeuropese economieën — niet te hopen dat aldus een te hoge prijs zal worden betaald voor een politiek die prijsstijgingen juist wil indammen. (dR)

De Consumentengids (februari jl.) heeft aandacht besteed aan de hoogte van de premies van de levensverzekeringsmaatschappijen. Ook daar komt als conclusie naar voren dat de premies nogal aan de hoge kant zijn: gesproken wordt van een winst- en kostenmarge die ligt tussen de honderd en tweehonderd procent. Een en ander wordt geïllustreerd met een voorbeeld: een man van dertig jaar wil tot zijn vijftenzestigste jaar premie betalen om daarna levenslang ieder jaar f. 3000 te ontvangen. Hij wil dat zijn erfgenamen de betaalde premies terugkrijgen wanneer hij vóór zijn vijftenzestigste komt te overlijden. De meeste maatschappijen nu vragen voor een dergelijke lijfrenteverzekering een jaarlijkse premie van ca. f. 580. Het bedrag dat de maatschappijen zelf jaarlijks moeten beleggen om de desbetreffende uitkering te kunnen doen, bedraagt bij de huidige rentevoet van 8% op zijn hoogst f. 135. De premiebetaler maakt echter gemiddeld 2 $\frac{3}{4}$ % rente van zijn geld; in geval van winstdeling komt dit percentage net even boven de 3. Ook wanneer de huidige rentevoet zou dalen, blijft er nog altijd een aanzienlijk verschil bestaan tussen de verschuldigde premie en het dan te beleggen bedrag. Dit verschil zou, aldus de Consumentengids, te wijten zijn aan de bestaande belastingwetgeving. De aftrekbaarheid van de premie voor een lijfrenteverzekering heeft namelijk tot gevolg dat men in feite slechts een gedeelte van de premie betaalt. Dit belastingvoordeel tezamen met de belastingvrijstelling van de rente-opbrengst zou er de oorzaak van zijn dat de verzekeringsmaatschappijen, ondanks hun zeer hoge premies, toch nog kunnen concurreren met andere spaarmogelijkheden. Wanneer namelijk dezelfde man om een gelijke uitkering te bereiken zijn geld bij een spaarbank inlegt zou hij jaarlijks een bedrag van f. 595 opzij moeten leggen; daarbij is verondersteld dat zijn geld uitstaat tegen 4%, dat hij (zonder belastingfaciliteiten) éénderde van de ontvangen rente aan de fiscus moet afdragen, en dat hij de uitkering gedurende veertien jaar zal ontvangen. Geniet hij echter dezelfde belastingfaciliteiten als de premiebetaler dan hoeft hij geen IB te betalen over de jaarlijks bijgeschreven rente. Dan kan volstaan worden met een jaarlijkse inleg van f. 415. Bovendien zou in dat geval de inleg ieder jaar in mindering gebracht mogen worden op zijn belastbaar inkomen; hetgeen het voordeel nóg weer groter zou doen worden. Terecht concludeert de Consumentengids dat met name de belastingwetgeving op dit terrein nodig aan herziening toe is (overigens gaat de Consumentengids voorbij aan het feit dat wanneer een lijfrenteverzekering tot uitkering komt daar IB over verschuldigd kan zijn). Het is frappant dat — mede gezien het bestaan van een levensverzekeringkartel — tot op heden geen enkel kamerlid de moeite genomen heeft over deze materie vragen te stellen aan de minister van Economische Zaken. Hetgeen op zijn minst opmerkelijk is te noemen als men ziet waar zij zoal wél vragen over stellen. (vdB)

En de boer melkt voort

Dichter und Bauer had een Nederlandse operette kunnen zijn, als wij wat meer aan muziek hadden gedaan. Want in de Nederlandse poëzie is de boer een bekend onderwerp. Van de geruste landman van Poot en de hoofdige boer van Staring tot de alsmaar voortploegende boer van Werumeus Buning is steeds sprake van onverzettelijkheid en stabiliteit. Met name de boer van Werumeus Buning, die niet van zijn ploeg weg te krijgen is, staat voor ons als het symbool van de taaie, door geen enkele ramp klein te krijgen werker.

Maar de tijden veranderen. Tegenwoordig kan de boer beter wat minder ploegen. Of, beter gezegd, als het bij ploegen zou blijven zou het niet zo erg zijn. Maar hij zaait ook, en melkt. Hij melkt zoveel dat de markt wordt verstoord. Bovendien melkt hij niet alleen zijn koeien, maar ook de belastingbetalers.

Zo is niet langer het water onze voornaamste bedreiging, maar de melk.

Hoe komt dat? Er zijn vooral drie groepen factoren aan het werk. In de eerste plaats is er een directe oorzaak: de technologische revolutie in landbouw en veeteelt. In de tweede plaats kent de landbouw een marktform die geen soepele aanpassing van vraag en aanbod mogelijk maakt. Dezelfde technologische revolutie in de industrie werkt niet verstorend, omdat de marktform daar een betere aanpassing toelaat. Dit is dus een begeleidend verschijnsel. In de derde plaats wordt er

een verkeerde politiek gevoerd. In plaats van alle nadruk te leggen op de aanpassing van het aanbod worden in hoofdzaak de symptomen bestreden, namelijk de lage prijzen. Het aanpassingsbeleid begint nu enige aandacht te krijgen; nadat het marktbeleid eerst voor de bestaande boeren gevestigde belangen geschapen heeft.

Laten we het punt van die marktform wat verder uitwerken. Als er in de industrie bij sterke toeneming van de produktiviteit wél een voldoende aanpassing mogelijk is, waarom lukt dit dan niet in de landbouw? Omdat er veel te veel kleine produktie-eenheden zijn. De marktform staat te dicht bij volledige mededinging. In de industrie treden kartels op, die door produktiebeperking het aanbod aanpassen aan de vraag bij lonende prijzen.

Kunnen we dat in de landbouw niet nadoen? Zo ja, biedt dat dan misschien niet veel meer mogelijkheden dan het plan-Mansholt met zijn enorme uitgaven?

De landbouw kan, zoals we zagen, op eigen kracht moeilijk tot produktiebeperking komen wegens het grote aantal aanbieders. De overheid zou dus produktievergunningen moeten invoeren. Die kunnen verhandelbaar gesteld worden. De uitwerking daarvan zal zijn dat de produktie in het algemeen geconcentreerd zal worden bij de efficiëntste bedrijven, want die kunnen zich het opkopen van quota veroorloven. De boeren die er uitstappen worden op deze wijze automatisch schadeloos gesteld. De prijzen worden vanzelf opgevijseld doordat het aanbod voor de producenten in gunstiger verhouding komt te staan tot de vraag. Ook marktbeleid is dus niet meer nodig. Op deze wijze krijgen de boeren niet, zoals thans

veelal het geval is, te maken met de nadelen, maar met de voordelen van de lage vraagelasticiteiten. De landbouw is een industrie geworden. Laten wij haar dan ook als zodanig behandelen. Alleen de marktform verschilt van die in de industrie. Maar die marktform kunnen we nabootsen door middel van produktiebeperking van overheidswege.

Dit is niet hetzelfde als het beperken van de prijsgarantie tot een bepaalde hoeveelheid produkt. Het gaat nog één stap verder. Die stap ligt geheel op de weg van de logica. Als we de produktie beperken behoeven we niet tevens de prijzen voor de aanbieders hoog te houden, want dat geschiedt dan vanzelf. Het is, om een vergelijking met nog een andere bedrijfstak te maken, in hoofdzaak hetzelfde probleem als in het vervoerwezen, waar aanbodbeheersing en tariefbeheersing niet beide nodig zijn om de markt te reguleren. Hierbij is tariefbeheersing symptoombestrijding, maar aanbodbeheersing neemt de onevenwichtigheid zélf weg. Daarom wordt van Nederlandse zijde steeds gepleit voor aanpak van marktverstoringen van de aanbodkant. Ook van het vervoerwezen uit dringt zich dus de gedachte aan een radicale wending in de landbouwpolitiek op.

Van pressiegroep tot kartel: ziedaar dus de weg die de boeren moeten gaan. Gezien de marktomstandigheden zal dit een dwangkartel moeten zijn. Maar voor overheidsingrijpen in de landbouw zijn we niet bang.

Bescheidenheid verbiedt dat ondergetekende de voorgaande suggestie aanduidt als het plan-Hartog. Maar als een ander dat wil doen zal hij geen bezwaar maken.

Fundamenteel SER-rapport

Van nationaal structuurbeleid naar Europese industriepolitiek

Uitbreiding van het instrumentarium t.b.v. de sectorstructuurproblematiek is uitermate urgent. Dat is de impliciete conclusie van het SER-advies van 19 december j.l. De juistheid van deze stelling wordt niet alleen bevestigd door aanvragen om overheidssteun uit allerlei sectoren en zelfs van individuele bedrijven, maar ook door de in Nederland bestaande achterstand op het gebied van de (industriële) sectorstructuurpolitiek en de daarvoor in het verleden uitgetrokken overheidsmiddelen. De gevolgen van deze constellatie gaan thans ook wellicht een bedreiging vormen voor evenwichtige voortzetting van het tot heden door deze regering gevoerde financieel-economische beleid. In dit verband is het dan ook veelzeggend dat de SER - thans op eigen initiatief - wederom een stuk ter tafel brengt, dat van aanzienlijke invloed op de toekomstige beleidsmarginen van de overheid zou kunnen zijn. Zulks markeert enerzijds het toenemende gewicht van de SER als (nog net niet bindend) adviesorgaan van de regering, anderzijds het verlies aan prestige van de huidige wijze van besluitvorming door regering en Parlement. Een dergelijke situatie noodzaakt dan ook steeds meer dat de niet in de SER vertegenwoordigden - zoals bijv. de politieke partijen - niet nalaten tijdig stelling te nemen t.a.v. door de SER uitgebrachte adviezen. De schrijver is lid van de Sociaal-Economische Commissie van de VVD. Dit artikel werd niet in deze hoedanigheid voor ESB geschreven en geeft dan ook niet noodzakelijkerwijs de mening van genoemde commissie weer.

Plaatsbepaling

De Sociaal-Economische Raad heeft op 19 december j.l. een voor de komende jaren waarschijnlijk zeer fundamenteel rapport over de sectorstructuurpolitiek uitgebracht¹. Fundamenteel omdat het zwaartepunt van het economisch beleid in Nederland, naar het zich laat aanzien, in de jaren zeventig een verschuiving te zien zal geven van globaal-economisch naar partieel sectorbeleid.

Belangrijkste oorzaak van verlies van speelruimte voor autonoom nationaal en globaal beleid is het Europese integratieproces dat overigens — vele tekenen wijzen daarop — na de stagnatie van de laatste vijf jaar in de toekomst eindelijk weer een opleving zal doormaken. Dit betekent enerzijds voor de afzonderlijke lid-staten een nog versneld aan belang inboeten der „globale” instrumenten (plan-Barre). Anderzijds zijn de bestaande en/of nieuwe sectorstructuurproblemen in diverse lid-staten door het integratieproces niet opgelost. Integendeel zelfs, een aantal problemen op dit gebied is door het ontstaan van onbeschermden nationale markten en de per lid-staat hier en daar nog aanzienlijk verschillende produktievoorwaarden — in sommige partnerlanden veroorzaakt door een sterk interveniërende overheid — nog verscherpt.

In de komende jaren zullen de structuurproblemen steeds meer aandacht opeisen en de veelvuldige toepassing met zich brengen van het voor Nederlandse verhoudingen nogal ingrijpende instrumentarium, waarvan in het SER-rapport sprake is, maar waarvan de toepassing voor enkele andere partners in de EEG reeds jaren aan de orde van de dag is of eenvoudig een structureel gegeven vormt. Zo gezien is het SER-rapport niet anders dan een up-to-date brengen van het instrumentarium en het inhalen van de achterstanden die t.a.v. de partners op dat gebied bestaan. Dat zou ook kunnen blijken uit het feit dat de Europese

Commissie reeds gedachten over een Europese industriepolitiek heeft geformuleerd, waarbij een conceptie wordt ontwikkeld welke veel verder gaat dan het SER-rapport. Hoe dan ook, de meer traditionele Nederlandse (liberale) uitgangspunten — ook van het bedrijfsleven — op het gebied van de economische politiek, met name ter zake van overheidsbemoeienis, zullen — gezien een aantal ontwikkelingen — niet ongewijzigd gehandhaafd kunnen worden. Voor de plaatsbepaling van de onderhavige problematiek is het evenwel gewenst eerst aandacht te besteden aan enkele omstandigheden binnen de EEG.

Europese situatie

Het Verdrag van Rome beoogt het scheppen van een kader voor de uiteindelijke formering van een economische unie. Belangrijkste eis te stellen aan een zodanig samenwerkingsverband tussen in principe soeverein blijvende staten is het vrije verkeer van personen, goederen en diensten. Economisch oogmerk van een dergelijk vrij verkeer is „produktie” van goederen en diensten onder de meest optimale omstandigheden die daarvoor binnen het gebied van de Gemeenschap te vinden zijn.

Hoe moeilijk het verwezenlijken van dat principe is toont het landbouwvraagstuk. Het gevolg van het Europese integratieproces voor de produktie van een aantal landbouwartikelen is even bekend als het vraagstuk van de boterberg. Snelle aanpassing van de produktiestructuur aan de eis der optimale allocatie bleek in de lid-staten

¹ Bij het schrijven van dit artikel (16 januari 1970) was nog slechts het uitgebreide persbericht hierover beschikbaar.

onmogelijk. De boer wenste bijna onder alle omstandigheden meer te produceren: als de prijzen daalden om te trachten het inkomen constant te houden, als de prijzen stegen om het inkomen te verhogen. Een even begrijpelijke als voor het optimaliteitsprincipe onmogelijke reactie. Het plan-Mansholt beoogt door structuurmaatregelen thans datgene te bewerkstelligen wat door het marktmechanisme — overigens goed gefrustreerd door de harmonisatie der landbouwprijzen op een relatief hoog niveau — niet kon worden verwezenlijkt: beperking van de productie gepaard met soepele afvloeiingsregelingen voor bepaalde groepen van de landbouwbevolking.

In bepaalde sectoren van de Europese industrie is de situatie niet wezenlijk verschillend van die in de landbouw, hoewel aanpassing aan de technologische ontwikkeling voor een hele reeks specifieke problemen verantwoordelijk is. Dat dit snel in belang toenemend probleem niet reeds veel eerder werd onderkend heeft uiteenlopende oorzaken. Om er een paar te noemen: een belangrijk verschil met de situatie in de landbouw bijvoorbeeld was het feit dat tot omstreeks 1964 de produktiestructuur binnen de EEG veeleer werd gekenmerkt door capaciteitstekorten dan door de nu in een aantal sectoren aanwezige of dreigende overcapaciteit. Dit was vooral te wijten aan de zeer expansieve naoorlogse vraagontwikkeling, vergeleken waarbij de productie-uitbreidingen steeds onvoldoende bleken, terwijl vervolgens die productie in sommige sectoren nog werd vergroot toen de vraag reeds begon te stagneren.

Een geheel andere oorzaak voor de ontstane overcapaciteit — te groot aanbod — is ongetwijfeld de invoer van buiten de Gemeenschap, welke met name in Italië en Frankrijk (landen met aanvankelijk hoge invoerrechten) werd gestimuleerd door de opeenvolgende tariefsverlagingen na het ontstaan van de Gemeenschap. Het effect daarvan deed zich overigens ook pas met vertraging gevoelen als gevolg van de aanvankelijk nog sterk blijvende vraag. Maar met de cumulerende werking van Dillon- en Kennedy-rondes en de terugval in de vraagexpansie kon het probleem van de overcapaciteit — en daarmee ook van hier en daar sterk verouderde productieprocessen — in een aantal sectoren uiteindelijk toch niet worden ontlopen.

Evenals in het geval van de landbouw gingen op dit moment echter ook de nationale belangen weer een doorslaggevende rol spelen. De regeringen der afzonderlijke lidstaten realiseerden zich in toenemende mate het grote gevaar voor de nationale economie — met name voor de werkgelegenheid — dat een gevolg zou zijn van te abrupte sanering van de bedrijfstakken onder de druk der op de nationale en intra-EEG-markten losgelaten concurrentie, afkomstig van zowel binnen als buiten de EEG. Het antwoord op deze dreiging kon per lid-staat sterk uiteenlopend zijn. In Frankrijk en Italië was de reactie even automatisch protectionistisch als traditioneel. Weliswaar kon niet meer worden gemanipuleerd — beschermd — met het douanerecht, maar zowel de Franse als de Italiaanse overheid beschikten over unieke instrumenten om het productieproces waar nodig sterk en — wat gezien het bestaan van de EEG nog belangrijker was — voor de andere lidstaten welhaast „onzichtbaar” te ondersteunen. In Frankrijk geschiedde dat enerzijds direct middels een reeds lang bestaande sterke bemoeienis van de centrale overheid met het voortbrengingsproces tot in de individuele ondernemingen toe, anderzijds meer indirect via het „geparastataliseerde” bankwezen, waardoor „ongezien” welhaast ongelimiteerde financiële steun aan ondernemingen kon worden verschaft.

In Italië is de overheid zo mogelijk nog nauwer met het bedrijfsleven verbonden door het bestaan van vele overheidsondernemingen (ENI, IRI), welk „systeem” op geheel andere, maar wellicht even doeltreffende, wijze als in Frankrijk het controleren maar ook het stimuleren van vele particuliere ondernemingen mogelijk maakt, temeer daar de Italiaanse overheid evenmin schroomt het instrument van de overheidsdeelneming/participatie veelvuldig toe te passen.

Bezien tegen de constellatie in bovengenoemde twee landen met een duidelijk uitgesproken „economie concerté”, is de situatie in de overige partnerlanden economisch min of meer liberaal georiënteerd, in die zin dat de overheid in principe slechts bij uitzondering ingrijpt in de ontwikkeling in bepaalde sectoren, terwijl bemoeienis met afzonderlijke ondernemingen slechts bij hoge uitzondering en dan meestal nog „op verzoek” (Verolme) plaatsvindt.

Er bestaat evenwel nóg een belangrijk onderscheid. Wordt in Frankrijk en Italië een deel van de sectorstructuurproblematiek opgevangen door relatief veel steun/participatie van de overheid vooral bij de *productie*, de meer liberale landen — Benelux, Duitsland — worden gekenmerkt door een uiteenlopende geografische „structuur” van de afzet, welke hierin bestaat dat de Duitse uitvoer in veel geringere mate (38%) dan die van de Benelux (60%) op de intra-EEG-markt is gericht, hetgeen bepaalde structuurmoeilijkheden binnen de EEG (overcapaciteit, concurrentievervalsing) voor de Nederlandse industrie nog accentueert ².

Het SER-advies

De SER zelf constateert „dat het overheidsbeleid ter verwezenlijking van de sociaal-economische doelstellingen tot voor kort globaal van karakter was en slechts bij uitzondering gericht op specifieke sectoren” ³, waarbij de Raad een accentverschuiving signaleert, „die gaat in de richting van een meer directe bemoeiing van de overheid met afzonderlijke bedrijfstakken”.

De Raad analyseert de structuurproblematiek in feite middels een onderscheid tussen „sectoren met goede perspectieven” en bedrijfstakken welke in moeilijkheden verkeren.

Wat het nemen van stimulerende en/of steunmaatregelen ten behoeve van de eerstgenoemde sectoren betreft, wordt gesteld dat zulks pas zal kunnen worden overwogen als alle mogelijkheden van *het globale overheidsbeleid* reeds zoveel mogelijk zijn benut en toch nog knelpunten een wenselijk geachte ontwikkeling verhinderen. Wat deze sectoren betreft komt het advies van de Raad dus toch weer neer op een principeverklaring ten faveure van het globale beleid.

Wat de rol van de overheid bij *in moeilijkheden verkerende bedrijfstakken* betreft, wijst de Raad op de nood-

² Deze problematiek van te geringe geografische spreiding van de Nederlandse uitvoer — rond de jaarwisseling 1970 door welhaast iedere nationale autoriteit op exportgebied gememoreerd — werd op 9 november 1967 reeds in de vaste commissie van Economische Zaken (Drs. Th. H. Joekes) aan de orde gesteld.

³ In „ESB” dd. 5 juni 1968 merkte ik hierover op: „Het economisch beleid..... lijkt de komende jaren derhalve minder globaal, meer sectorgewijze te moeten ingrijpen”.

zakelijkheid tot bereidheid de activiteiten van een dergelijke bedrijfstak te staken, al kan „enige vertraging van deze ontwikkeling door tijdelijke subsidiëring van overheidswege macro-economisch gezien verantwoord zijn. Dit zal het geval zijn indien als gevolg van de bedrijfssluitingen belangrijke structurele werkloosheid dreigt, met name indien de betreffende bedrijfstak regionaal geconcentreerd is”⁴.

Het is een dergelijke constellatie in de zwakke sectoren, welke met name in Italië (bijv. Mezzogiorno) maar evenzeer in Frankrijk, de oorzaak is geweest van de reeds vele jaren steeds in belang toenemende betrokkenheid van de overheid bij het voortbrengingsproces in die sectoren. Het zal in Nederland misschien niet anders gaan lopen, al is dan evenzeer noodzakelijk dat tijdig duidelijke uitspraken over de uiteindelijke doelstellingen van het overheidsbeleid en de per sector gewenste en mogelijke ontwikkelingen — na intensief overleg met het bedrijfsleven (SER) — worden gedaan.

De in andere partnerlanden op dit vlak reeds ingezette ontwikkeling⁵ benadrukt de urgentie hiervan, waarbij niet alleen het onderhavige SER-advies tot leidraad zou moeten dienen, maar ook wenselijk is rekening te houden met de ontwikkeling binnen de Gemeenschap en de visie van de Commissie daarop.

Het SER-standpunt leunt, wat de concrete aanbeveling m.b.t. het in de sectorstructuurpolitiek te bezigen instrumentarium betreft, overigens sterk aan tegen de in dit artikel genoemde constellatie binnen andere staten van de Gemeenschap. Immers, uitgebreide steun van de overheid aan sectoren (en/of individuele ondernemingen) zoals door de SER aanbevolen, en waaronder vallen vergemakkelijking van kapitaalvoorziening, rentesubsidies, plaatsen van overheidsopdrachten (P.Z.E.M.?), bevordering van research-activiteiten, het stichten van overheidsbedrijven, reducties op tarieven van openbare-nutsbedrijven e.d., behoort tot het normale steunpatroon van de partners.

Grensoverschrijdende samenwerking

In het brede scala van „instrumenten”, welke naar het oordeel van de SER door de overheid zouden moeten worden toegepast, verdient de aanbevolen stimulering van samenwerking tussen nationale ondernemingen (bijv. scheepsbouw) wel een speciale kanttekening. Binnen de Gemeenschap immers worden de afgelopen paar jaar reeds gekenmerkt door enerzijds een hausse in samenwerking tussen nationale ondernemingen⁶ — fusie, kapitaaldeelname, gemeenschappelijke dochteronderneming — maar anderzijds ook door een *grotere* penetratie van ondernemingen van buiten de EEG in iedere lid-staat dan vanuit de eigen partners.

De integratie heeft, met een variant op de terminologie terzake van de verschuiving in de handelsbewegingen als gevolg van het ontstaan van een douane-unie, derhalve geleid tot zowel schepping van extra-EEG-samenwerking tussen ondernemingen als tot een zekere verlegging (diversion) van de belangstelling naar ondernemingspartners buiten de EEG, welke niet in overeenstemming lijkt met de noodzakelijke optimalisering van de ondernemingsgrootte binnen de Gemeenschap. Het tweede rapport over de economische politiek op middellange termijn van de EEG-Commissie (1969) wijst eveneens op het resultaat van deze ontwikkeling en constateert dat niet alleen de ondernemingsomvang binnen de EEG in vergelijking tot die in de Verenigde Staten te gering is, maar impliciet

ook dat de concentratietendens te nationaal georiënteerd blijft en dat hierdoor kansen worden gemist. Intra-EEG-samenwerking tussen ondernemingen is derhalve, en gezien ook de reeds gememoreerde economische doelstelling van de EEG, een centraal devies voor de jaren zeventig.

Gezien het bovenstaande is dan ook niet direct duidelijk welke de beleidlijn van de *Nederlandse* overheid bij het bevorderen van samenwerking tussen ondernemingen zou moeten zijn. In het geval van overheidsstimulering van concentratie op exclusief nationale basis wordt immers bij voortduring één van de belangrijkste Europese-integratiemotieven van overheidswege gefrustreerd. Evenmin is het gewenst/denkbaar dat de nationale overheden binnen de Gemeenschap het spelletje „onderneminkje ruilen” gaan ontwikkelen, eventueel onder het motto: wie de meeste buitenlandse ondernemingen verdient wint de integratiepot. Dit neemt niet weg dat grensoverschrijdende samenwerking van het bedrijfsleven in diverse sectoren alleen omwille van de eis der optimale allocatie in hoge mate gewenst blijft. Voor de nationale overheden lijkt op dit punt dus geen rol weggelegd. Weliswaar is de behoefte aan „bemiddeling” bij samenwerking tussen ondernemingen en met name bij die uit verschillende lid-staten in een aantal sectoren in hoge mate aanwezig, maar zelfs de Europese Commissie lijkt de noodzakelijke intra-EEG-concentratie niet te kunnen bevorderen uit vrees daardoor met haar concurrentiebeleid in de knoop te komen⁷. Er is hier dus een duidelijk vacuüm. Het lijkt nu op de weg te liggen van particuliere (advies)ondernemingen, welke zowel een goed inzicht hebben in de (Europese) constellatie in bedrijfstakken als in afzonderlijke ondernemingen, initiatieven terzake te ontwikkelen, daarbij zo mogelijk gesteund door nationale en supra-nationale overheid. Ook deze gedachte is evenwel niet oorspronkelijk. In Frankrijk is een dergelijke ontwikkeling reeds gaande. Met „instemming” van alle autoriteiten, inclusief de Brusselse.

Industriepolitiek van de EEG

Belangrijk voor een beoordeling van het SER-advies is ook, zoals reeds gesteld, de ontwikkeling in Europa en met name de visie van de Europese Commissie.

⁴ „SER-bulletin”.

⁵ In Duitsland „verplaatst” de sectorsteun zich in toenemende mate van de probleemsectoren naar toekomstindustrieën, zoals ruimtevaart, computer- en nucleaire industrie.

⁶ Waarbij overigens aangetekend dient dat de concentratiegraad — het percentage van de markt dat door een beperkt aantal ondernemingen wordt voorzien — met name op Europees vlak over het algemeen hoger is naarmate de geavanceerdheid van de desbetreffende sector groter is.

⁷ Duidelijk illustratief daarvoor is de bekendmaking van de Commissie (publikatieblad dd. 29 juli 1968), dat samenwerking tussen ondernemingen niet in strijd zal zijn met de mededingingsbepalingen ex Verdrag van Rome indien aan een aantal voorwaarden wordt voldaan. De daarbij gegeven opsomming van getolereerde doelstellingen van samenwerking gaat in feite zover dat elke samenwerking positief wordt beoordeeld, mits maar geen zodanige concentratie ontstaat dat hierdoor van een mono- of oligopolie zou kunnen worden gesproken.

Zeer fundamentele gedachten over Europese industriepolitiek staan in een op 19 en 20 juni 1969 uitgebracht preadvies van het lid van de EEG-Commissie Colonna di Palliano. Na een diepgaande analyse van de Europese constellatie, waarbij nadrukkelijk wordt gesteld dat de kansen voor Europa slechts te vinden zijn door beperking en specialisatie op de eigen specifieke mogelijkheden, een en ander bezien zowel tegen de achtergrond van de ontwikkelingen bij de belangrijkste concurrenten op de wereldmarkten als de noodzaak van een zekere internationale arbeidsverdeling, komt het voor industrievraagstukken verantwoordelijke lid van de Commissie tot de opstelling van een uitgangspunt voor het Europese beleid. Grondgedachte daarbij is dat overheden de ontwikkeling in sectoren met de grootste groeimogelijkheden op die gebieden waarvoor de Gemeenschap het best is toegerust krachtig zullen moeten ondersteunen. Uiteindelijke doelstelling van het Europese structuurbeleid zal derhalve zijn het aandeel van dergelijke groeisectoren — welke door de heer Colonna zwaartepunten worden genoemd — in het totaal van de industriële voortbrenging te verhogen.

Voor de bepaling van dergelijke zwaartepunten noemt de heer Colonna vervolgens een aantal criteria, welke behulpzaam moeten zijn bij het formuleren van een beleidslijn terzake en waarbij het resultaat van onderlinge afweging uiteindelijk een Europese industriepolitiek moet gaan opleveren. Deze criteria⁸ zijn:

1. *aandeel bedrijfstak in de economie.* Een en ander is met name van belang voor het gevolg voor de rest van de economie indien de activiteit van een dergelijke bedrijfstak — rationeel gesproken — al dan niet zou moeten worden geliquideerd;

2. *technologische geavanceerdheid van de bedrijfstak.* Geavanceerde sectoren zijn niet alleen van groot belang voor de nationale economische groei, maar stralen — door bijv. toeleveringsopdrachten — een vernieuwingtendens uit naar sectoren met een geringere mate van technische ontwikkeling;

3. *huidige concurrentiekracht.* Dit element vormt een graadmeter voor de mate waarin sectoren binnen de Gemeenschap op wereldniveau toekomstmogelijkheden bezitten. Beoordelingsmaatstaf hiervoor zou het marktaandeel van de Gemeenschap — en de ontwikkeling daarvan — in het wereldgebruik kunnen zijn;

4. *voorzichten m.b.t. de vraagontwikkeling.* De — uitermate moeilijk te kwantificeren — analyses op dit punt zullen vooral ook rekening moeten houden met in de toekomst te verwachten overcapaciteiten. Belangrijk is het te verwachten „voortbrengingsgedrag” van andere aanbieders op de wereldmarkt;

5. *toekomstige technologische ontwikkeling.* Het wordt steeds eenvoudiger voorspellingen te doen over de technische vooruitgang op lange termijn. Evaluatie daarvan is doorslaggevend voor het toekennen van toekomstig gewicht aan de hierboven genoemde punten 2 en 4.

Ondanks het feit dat de hierboven summier en maar zeer ten dele weergegeven standpunten van Colonna wellicht niet geheel gespeend zijn van optimisme — bijv. met betrekking tot de mogelijkheid over deze problematiek overeenstemming tussen de lid-staten te verkrijgen — alsmede

Antilliaanse ziekte:
Gouverneurose

Rome:
rumorig

„Een (Jonck)heer weet zijn plaats,
als je begrijpt wat ik bedoel”

Nederland in 1970:
het Barre economische klimaat

*Israël krijgt hulp
van Amerika:*
Sam-Sam

Nieuwe horeca-slogan:
Uit, dat is nakuren in een hotel!

(ongecorrigeerd)

getuigen van een zeker dirigisme, kan niet worden ontkend dat hier een industriepolitieke visie wordt geëtaleerd, welke overigens pas in het kader van een Europese dimensie optimale realiteitswaarde zal kunnen krijgen.

— Opvallend in het standpunt van de heer Colonna is dat zijn denkbeelden toegespitst lijken op de groeisectoren. Afgezien van het feit of zijn industriepolitiek zich hiertoe beperkt, kan men zich afvragen of de problematiek der zwakkere sectoren in de komende jaren — en voor zover toepassing der hierboven gegeven criteria liquidatie tot gevolg zou hebben — niet uitsluitend gaat behoren tot een onderdeel van het daarmee nog sterk in belang toenemende sociale beleid, t.w. de werkgelegenheidspolitiek. Dat zou in de komende jaren de zwaartepuntverschuiving van de zuiver globale economische politiek naar de sectorpolitiek, waarvan aan het begin van dit artikel sprake was, nog accentueren.

In dit verband mag ook het recentelijk verschenen plan-Barre niet geheel onvermeld blijven. Dit plan immers voorziet ook in een gemeenschappelijk economisch en financieel beleid van de Gemeenschap, waarbij voor wat betreft het economisch beleid unificatie wordt nagestreefd door:

- gemeenschappelijke doelstellingen der economische politiek (w.o. industriepolitiek van Colonna?);
- coördinatie ingeval nationale maatregelen worden getroffen welke schadelijk zijn voor andere partners.

⁸ Een zesde criterium van politieke aard kan in dit geheel voorlopig niet worden gemist. Het is immers ondenkbaar dat bijv. de Europese scheepvaart op grond van bovenstaande overwegingen — mondiale overcapaciteit en van geen belang voor technologie en werkgelegenheid — zou moeten worden geliquideerd. Dit immers zou de voorziening van Europa in gevaar kunnen brengen en daarmee eveneens een mondiale arbeidsverdeling sterk bemoeilijken.

Bij de beoordeling van de specifieke doelstellingen der afzonderlijke landen ter zake van het onder a. genoemde onderdeel zullen indexcijfers over de toename van het volume van het nationale produkt, het verloop van de werkloosheid, de handelsbalans en de ontwikkeling van het prijsniveau van doorslaggevend belang zijn en uiteindelijk bepalend zijn voor de mate waarin nationaal van de communautaire gedragsregels mag worden afgeweken. Belangrijkste instrument voor nationale correctie bij wat dan meer Europees provinciebeleid is geworden, vormt dan de sectorpolitiek. Zóver is het uiteraard nog lang niet, maar het is zeker gewenst om zich nu reeds te realiseren wat bijv. het plan-Barre voor nationale hantering van globale instrumenten betekent.

Conclusie

Het SER-advies van 19 december jl. bevat een samenstel van aanbevelingen m.b.t. maatregelen voor de sectorstructuurpolitiek, waarin weliswaar een onderscheid wordt gemaakt naar de aard — zwakke of sterke sector — van het object, maar waarbij de doelstellingen toch nog sterk beïnvloed zijn door de huidige desiderata van de globale economische politiek. Met andere woorden, de visie op de problematiek van de structuur der sectoren wordt nog onvoldoende toegespitst op de geheel eigen plaats welke de gekozen oplossingen voor — uiteenlopende — economische, zowel als sociale doelstellingen gaan vervullen.

Het behoeft niet te verwonderen dat de Europese Commissie over deze zaken wél reeds denkbeelden heeft gelanceerd. De bedoeling daarvan is ongetwijfeld de discussie in de lid-staten op gang te brengen. Simplificerend en nogmaals resumerend: de visie van de Commissie komt er waarschijnlijk op neer dat het toekomstige structuurbeleid van de Gemeenschap een spanningsveld zal kennen tussen enerzijds industriebeleid, waarbij maximalisatie van de (economische) groei vooropstaat, en anderzijds werkgelegenheidsbeleid met minimalisatie van de daartoe benodigde kosten — o.m. overheidssteun afwegen tegen kosten sociale uitkeringen — al zal het zich daartoe uiteraard allerminst beperken. Weliswaar vergemakkelijkt het hierboven gemaakte onderscheid de oplossing van het probleem niet, het doet de aard daarvan wellicht duidelijker uitkomen⁹.

Blijkens de inhoud van het SER-rapport wenst de Raad, alvorens in een dergelijke problematiek te treden, vooral eerst aan het instrumentarium te vijlen. Op zich een normale gang van zaken, temeer daar de behoefte daaraan groot is, gezien de achterstanden op een aantal partners in de EEG.

De door de Europese Commissie reeds veel eerder aangesneden problematiek — waarbij ook reeds criteria worden genoemd — vraagt evenwel om spoedige Nederlandse reacties, ook van de SER. Niet uitsluitend als vingeroefening, maar ter verdieping van de discussie over toekomstige ontwikkelingen binnen de EEG, welke van het allergrootste belang zijn. Ook voor de na te streven, nationale doelstellingen van het sectorstructuurbeleid.

Met de thans duidelijk afzwakkende hoogconjunctuur lijkt echter ook het tijdstip aangebroken daadwerkelijk meer middelen voor het sectorstructuurbeleid op de begroting te reserveren. Op de begroting-1970 is voor industriestimulering f. 125 mln. uitgetrokken (post zal worden overschreden) en voor technologische ontwikkelingen en mijnsteun f. 308 mln. Voor zich sanerende landbouw- en midden- en kleinbedrijven is voor 1970 zelfs iets meer wegge-

legd (f. 439 mln.). Het lijkt niet overdreven, ook gezien de in meerdere andere EEG-partners voor specifieke industriële sectorstructuursteun bestemde middelen, dat deze regering voor dat onderdeel van het economische beleid reeds in 1971 1% van het nationaal inkomen reserveert. Wellicht zal dan blijken dat het onderhavige SER-advies weliswaar structureel te laat, maar conjunctureel toch nog op het nippertje kwam.

F. W. van der Schaar

⁹ In concreto zou dit derhalve kunnen betekenen dat de positie van bepaalde sectoren in het geheel niet meer in eerste instantie wordt beoordeeld op basis van de (toekomstige) rentabiliteit, maar primair op het belang voor de werkgelegenheid.

(I.M.)

**Een nieuw
herkenningsteken
van de Friesland Bank**

**Een snel groeiende bank.
Gunstige rentecondities.
Geen omzetprovisie.
Balanstotaal f 321.5 miljoen.
Grootste bank van Friesland.**

Friesland Bank

**16 vestigingen in Friesland.
Hoofdkantoor:
Leeuwarden, Zaailand 110.**

Ordelijk economisch verkeer

Verzamelbegrip zonder vaste inhoud*

In ESB van 16 augustus 1967 wijdden wij een bespreking aan het kort tevoren verschenen rapport van de Staatscommissie Ordelijk Economisch Verkeer. Dit rapport was, bij ons weten, de eerste poging om aan het begrip „ordelijk economisch verkeer” (OEV) concrete inhoud te geven. Voor het eerst gebruikt in de Middenstandsnota 1954 werd het in latere jaren gangbaar in middenstandskringen om, nadat alle desiderata op het gebied van ordening, bescherming, kredietverlening en sanering vervuld waren, een kapstok over te houden waaraan ondernemers die het desondanks moeilijk bleven hebben, hun onlustgevoelens konden ophangen en de schuld op de overheid konden schuiven. De verheldering die de Staatscommissie bracht was overigens niet groot: de woorden „gezonde mededinging” die zij in haar definitie bezigde geven geen meerder houvast dan OEV. Let wel: het gaat erom een onderscheid te maken op een gebied waaruit alle door de wet verboden of op zichzelf kennelijk onbehoorlijke handelingen reeds geëlimineerd zijn: hetgeen dan nog overblijft moet dan gesplitst worden in de categorieën ordelijk, of gezond, en onordelijk, c.q. ongezond.

Het rapport van de commissie heeft reacties uitgelokt, en zo is er dan thans een vrij aanzienlijke literatuur beschikbaar over het thema OEV. De belangrijkste is het advies, door het Hoofdbedrijfschap Detailhandel in april 1969 uit eigen initiatief gericht tot de Staatssecretaris van Economische Zaken¹; het bestuur van dit lichaam heeft de moed gehad het begrip OEV te kwalificeren als een holle leuze, waarachter geen begrip schuil gaat:

„Vanuit een feitelijk bestaande economische orde is dan ook niet duidelijk aan te geven welke regelen zouden moeten gelden voor een OEV. . . . Het bestuur is van mening dat de commissie-Zijlstra er niet in geslaagd is de term OEV zodanig te omschrijven dat hij kan dienen als basis voor een algemene wettelijke regeling van het OEV. . . . Nadere bezinning heeft het bestuur tot de opvatting gebracht dat een dergelijke omschrijving ook niet mogelijk is”.

Hiermee is dan, naar wij hopen, een eind gemaakt aan het zoeken naar een algemene formule, een soort heksenwaag, waarop wel niet de ondernemers zélf maar wel ál hun handelingen in de concurrentiestrijd gewogen en al dan niet te licht bevonden zouden moeten worden.

De woorden OEV hebben geen betekenis als norm en kunnen nog slechts gebruikt worden als verzamelbegrip dat men voor het gemak kan bezigen voor een aantal minder gewenste praktijken op het gebied van de concurrentie in de detailhandel, die reeds bij afzonderlijke wetten geregeld zijn, eventueel vermeerderd met een of meer onderwerpen die men gaarne alsnog geregeld zou zien. Laatstgenoemd deel van de begripsinhoud is dus geheel onzeker en hangt af van de opvattingen van degene die het verzamelbegrip hanteert. De enige algemene vraag die ten opzichte van het OEV nog overblijft is dan een zuiver formele: *of het aanbeveling verdient de thans bestaande incidentele regelingen in één wet te regelen.* De gedachte lijkt prima vista aantrekkelijk omdat zij grotere ordelijk-

heid en overzichtelijkheid suggereert. Bovendien kan men aan de verzamelwet de naam „Wet ter bevordering van het OEV” geven, en aldus de schijn wekken alsof men een nieuw element aan de wetgeving heeft toegevoegd, ook al bevat dit niets dan een samenstel van oude onderdelen.

Maar waar moet men de grens trekken bij dit verzamelwerk? In de adviezen die ter tafel liggen worden genoemd de Wet op het Cadeaustelsel, de Uitverkopenwet, de Prijzenwet en de Wet op de economische mededinging. Het Hoofdbedrijfschap Detailhandel wil daar ook bijtrekken de bepalingen uit het Wetboek van Strafrecht die op bedrog in het bedrijfsleven betrekking hebben², alsmede een bepaling die het zelf ontworpen heeft, waarin ook de eenvoudige leugen, die thans in de concurrentiestrijd nog ongestraft kan worden gehanteerd, als overtreding wordt strafbaar gesteld. Maar de concurrentie heeft vele facetten en om de Vestigingswet Bedrijven en de Warenwet in de verzamelwet op te nemen gaat toch ook het Hoofdbedrijfschap te ver. Bovendien krijgt men het bezwaar dat bijv. de Uitverkopenwet uitsluitend van belang is voor de detailhandel, terwijl de andere genoemde wetten zich tot een ruimere kring van ondernemers richten. De nieuwe code zou daarom in elk geval een hybridisch én verbrokkeld geheel worden.

Afgezien van de zuiver formele vraag van de al-dan-niet codificatie blijven er dan nog slechts deelproblemen over: punten waarop men de bestaande wetten welke onder de rubriek OEV vallen zou willen herzien, eventueel ook nieuwe deelregelingen die men daar onder zou willen brengen. Twee er van willen we hier wat nader bezien, omdat zij zowel in het rapport van de Staatscommissie als in het advies van het Hoofdbedrijfschap Detailhandel uitvoerig behandeld zijn, nl.:

- a. regels op het gebied van de prijzen van goederen;
- b. wijziging van de bestaande Wet op het Cadeaustelsel.

Prijzversluiting en prijzenoorlogen

De concurrentie op het gebied van de prijzen schijnt in de detailhandel naar veler mening nog met misbruiken gepaard te gaan, die een verdere regeling noodzakelijk maken. Daarbij gaat het ten eerste over de *manier* waarop de

*De auteur van dit artikel, Mr. O. Leyendekkers, advocaat te Amsterdam, is secretaris van de Vereniging van Financieringsondernemingen in Nederland en van de Nederlandse Vereniging voor Gezinscrediet (Red.)

¹ Andere adviezen zijn tot de Staatssecretaris gericht door de vrije organisaties in het midden- en kleinbedrijf, nl. de Federatie van het Katholiek en het Christelijk Ondernemersverbond in het midden- en kleinbedrijf en het Koninklijk Verbond van Ondernemers; ook deze adressen zijn in onze beschouwingen betrokken.

² Namelijk de art. 328 bis, 329, 330 en 337.

prijzen van goederen en diensten worden aangegeven: deze kan opzettelijk onduidelijk en zelfs misleidend zijn. Daarnaast zijn er echter geregeld ook klachten omtrent het *peil* van de prijzen, met name wanneer dit te laag gesteld wordt in het kader van excessieve concurrentie.

Het laatste verschijnsel is vèruit het belangrijkste, en o.i. het meest reële van alle ware of vermeende euvels die men onder het etiket onordelijk economisch verkeer pleegt samen te vatten. Wij vermoeden dat de prijzenoorlogen zoals die het laatste jaar nogal eens zijn voorgekomen³ voor de kleinere winkeliers de meest onrustbarende verschijningsvorm van dit vage begrip zijn. In het voorstellen van remedies op dit punt betracht het Hoofdbedrijfschap Detailhandel echter, evenals de commissie-Zijlstra reeds eerder deed, grote voorzichtigheid. En terecht: in een dynamisch bedrijfsleven is prijszonderbieding een essentiële voorwaarde voor structurele vooruitgang — maar anderszijds zijn excessen mogelijk.

Het blijkt echter moeilijk, een norm te stellen waaraan men een prijsaanbod kan toetsen om te weten of het toelaatbaar dan wel excessief laag is. De commissie-Zijlstra wil het criterium zoeken in de „kennelijke bedoeling” van de prijsbreker om concurrenten uit te schakelen en daarna de prijzen weer te verhogen. Omdat iemands bedoeling dikwijls niet duidelijk aantoonbaar is, neemt zij echter ook reeds genoeg met de „redelijke verwachting” van deze uitschakeling en de daarop volgende prijsverhoging. In veel gevallen zal men zich echter ook geen redelijke verwachting omtrent een latere prijsverhoging kunnen vormen zonder zich te verdiepen in de kostenstructuur van de ondernemingen. En daar zal men zeker met zóveel twijfelpunten geconfronteerd worden dat men iedere gedachte aan slagvaardig beleid wel kan laten varen.

Het Hoofdbedrijfschap Detailhandel schrijft dienaangaande: „Een zeer grote meerderheid van het bestuur acht het probleem hoe deze term kostprijs nader te omschrijven in dit verband onoplosbaar”, en bepleit daarom een algemene machtiging aan de Minister van Economische Zaken om van geval tot geval in te grijpen — waarbij deze minister het criterium meer zou moeten zoeken in de gevolgen die voorkomen moeten worden dan in de aard der gedragingen welke die gevolgen dreigen te veroorzaken. „Een nadere uitwerking hiervan meent het bestuur in dit stadium achterwege te moeten laten”.

O.i. zou dit moeilijke probleem aan oplosbaarheid winnen wanneer men het alléén betrok op die goederen die zich goed lenen voor prijzenoorlogen; dat zijn goederen die tot de eerste levensbehoeften behoren en vrij homogeen van aard en kwaliteit zijn, zoals enkele levensmiddelen, benzine en olie — wellicht zal deze lijst in de praktijk nog wel eens uitgebreid worden. Bij deze artikelen, die niet aan seizoensinvloeden onderhevig zijn, lijkt het niet zo'n bezwaar de inkoopprijs van de verkoper, eventueel verhoogd met 5 à 10%, als minimum verkoopprijs te stellen. Het zij erkend dat hierdoor de ondernemer die laag heeft ingekocht in een prijzenslag een door de wet beschermde voorkeurspositie geniet, van waaruit hij anderen kan concurreren zonder dat zij hem met gelijke munt kunnen terugbetalen, maar bestaat die voorkeurspositie niet evenzeer bij „ordelijke” concurrentie? Een verbod van verkopen beneden inkoopprijs voor de hier bedoelde goederen zou hoewel gericht tegen excessieve prijsconcurrentie, wellicht blijvend prijsverlagend werken omdat het een bescherming zou inhouden van ondernemers die extra laag hebben ingekocht, mits ze dit voordeel aan de consumenten doorgeven.

Aanvulling van de Wet op het Cadeaustelsel

Dat dit wetje in de recente beschouwingen over OEV zulk een opvallende plaats inneemt, vindt zijn oorzaak in de toevallige omstandigheid dat een wijziging in de vestigingswetgeving verwacht wordt, waardoor in de detailhandel geen branches meer onderscheiden worden zodat iedere winkelier alles mag verkopen. Het verbod van het cadeaugeven tenzij het branche-eigen goederen betreft wordt hierdoor inhoudsloos. De commissie-Zijlstra wilde deze gelegenheid benutten om het verbod nu maar ineens uit te breiden tot alle goederen, behalve die welke soortgelijk zijn aan die welke gekocht zijn (zodat dus bijv. bij overhemden alleen overhemden cadeau gegeven mogen worden, enz.). Het Hoofdbedrijfschap daarentegen wil een oplossing in de richting van een verruiming, zodat een winkelier alle goederen mag cadeau geven die van dezelfde soort zijn als die welke hij in zijn winkel verkoopt.

De mening van de Staatssecretaris van Economische Zaken

Het debat over het OEV heeft zijn voorlopige afsluiting gevonden in de adviesaanvraag die de Staatssecretaris van Economische Zaken op 26 augustus jl. aan de SER gericht heeft — een aanvraag waarin reeds op vele gebieden een eigen mening is verwerkt en die zelfs reeds op twee punten geconcretiseerd is in voorontwerpen van wet.

Het blijkt dat ook de staatssecretaris geheel heeft afgezien van een conceptie: OEV als centraal beginsel van een samenhangende wettelijke regeling. Ook het idee van een verzamelwet onder deze titel wordt afgewezen en de adviesaanvraag valt dan ook uiteen in een reeks op zichzelf staande punten die alle betrekking hebben op de concurrentie in de detailhandel. Wij zullen ons ook hier beperken tot de twee hiervoor genoemde thema's: de prijzen en het cadeaustelsel. Eén der twee voorontwerpen van wet die, bij de adviesaanvraag gevoegd zijn, heeft inderdaad op de prijzen betrekking, maar alleen op de manier waarop de prijzen worden aangeduid: bepaald het minder interessante aspect van „onordelijke” prijsconcurrentie.

Gezien het feit dat de Prijzenwet dergelijke reeds vrij ruime bevoegdheden hiertoe geeft, waarvan ook gebruik gemaakt is bij de Prijsaanduidingsbeschikking goederen 1963 (Ned. Stcrt. no. 220) is de betekenis van dit voorontwerp miniem. Men kan ermee bereiken dat bij aanbiedingen van bijv. stukken vlees of stukken kaas behalve de prijs van het stuk ook de prijs per kg vermeld wordt. Daarmee wordt de consument ongetwijfeld gediend en meerdere winkeliers doen dit dan ook sinds lang. Het is echter de vraag of dit

³ In een recent artikeltje in „CO-OP” van oktober 1969 wijst Mr. A. Knol het thans zo veelvuldig voorkomen van prijzenoorlogen aan de snel toenemende omvang van het levensmiddelendistributie-apparaat, niet zozeer wat het aantal winkels als wat de gezamenlijke oppervlakte der winkels betreft. Deze schrijver spreekt, wanneer daartegen om maatregelen gevraagd wordt, misprijzend van „Kurieren am Symptom” maar laat verder in het midden of het wel zo wenselijk zou zijn als de overheid haar krachten ging beproeven op de dieper liggende oorzaken van de excessieve prijsconcurrentie. Ook de regeling van het wegverkeer is in zekere zin maar „Kurieren am Symptom”, maar dit wordt algemeen aanvaard omdat men de vrije deelname aan het massale autoverkeer in beginsel, en terecht, een maatschappelijk goed acht.

nu zo belangrijk is dat men daarvan een overheidsgebod met strafsancie moet maken. Ons lijkt het verkieslijker deze service vrij te laten waardoor de actieve en dienstvaardige winkelier zeker op de lange duur zich een voorsprong kan verwerven op zijn concurrenten.

Op het gebied van de echte *prijconcurrentie* (te lage prijzen) bevat de adviesaanvraag geen wettekst, maar wel een uitvoerig betoog dat hierop neerkomt dat de staatssecretaris zich aansluit bij de voorstellen der commissie-Zijlstra en de ontwikkeling van nieuwe en goedkoper distributievormen niet wil afremmen. Hij distantieert zich dan ook (voorzichtig) van de redenering dat eventuele minimum prijzen zo hoog moeten zijn dat zij nog een zekere bescherming bieden aan „meer traditioneel georiënteerde” ondernemers. Het systeem dat hij voorstaat houdt in: het incidenteel vaststellen van minimum prijzen bij beschikking, na raadpleging van de Commissie Economische Mededinging. Die beschikkingen zouden het karakter kunnen dragen van calculatiebeschikkingen, zodat verschillen in inkooprijzen in elk geval in de verkoopprijzen tot uitdrukking kunnen worden gebracht.

Dit laatste juichen wij — zoals uit het voorgaande blijkt — toe, maar als men eenmaal zover is kan men naar onze mening beter van een systeem van incidentele beschikkingen afzien en zich beperken tot een permanent verbod om met name genoemde artikelen beneden de inkooprijzen (eventueel verhoogd met een matige opslag) te verkopen. De snelheid waarmee lokale prijzenoorlogen uitbreken en weer overgaan doet vrezen dat incidentele beschikkingen steeds te laat zullen komen, zeker als daarover eerst de Commissie Economische Mededinging moet worden gehoord die haar adviezen, zoals in 1964 bij het verbod van verticale prijsbinding gebleken is, zo terdege pleegt te overwegen dat daarbij termijnen van twee à drie jaar gemoeid zijn.

De grote sensatie van de adviesaanvraag van de staatssecretaris ligt echter op het gebied van *het cadeaustelsel*. Hier borduurt hij niet dóór op eerder gedane suggesties, maar komt hij met een geheel nieuwe benadering, die in elk geval bekoort door haar eenvoud. Het voorgestelde systeem maakt zich geheel los van begrippen als „consumptieverwant” en „kleinigheden van geringe waarde” maar laat toe dat iedere winkelier alles mag cadeau geven, maar dan tevens verplicht is:

- a. als de klant dit wenst, inplaats van het cadeau een door hem te bepalen bedrag ter beschikking te stellen, en
- b. het cadeau-artikel ook te koop aan te bieden tegen geen hogere prijs dan het onder a. bedoelde bedrag, vermeerderd met % daarvan.

De aanvaardbaarheid van dit systeem voor de betrokken detailhandelaren hangt o.i. af van de hoogte waarop het onder b. genoemde percentage wordt vastgesteld. Dit percentage moet natuurlijk overeenstemmen met, althans weinig lager zijn dan een gemiddelde handelsmarge; hierdoor komt de premie in geld welke de klant inplaats van het cadeau kan vorderen, ongeveer op het niveau van de inkooprijzen te liggen. Is het percentage te laag dan zou de winkelier óf het cadeau-artikel tegen een te lage prijs moeten verkopen, óf daarvoor een naar zijn smaak te hoge premie in geld moeten uitbetalen. Een gemiddelde marge is echter uiterst moeilijk vast te stellen en zou dan nog voor veel ondernemers onaanvaardbaar zijn, daar de marges van artikel tot artikel, maar ook van onderneming tot onderneming sterk uiteenlopen. Wij verwachten dan ook dat uit het bedrijfsleven wel het advies zal komen, de

onder b. genoemde voorwaarde geheel te laten vervallen. De dan overblijvende verplichting om inplaats van het cadeau een (zelf te bepalen) premie in geld uit te betalen vormt reeds een waarborg tegen jagerslatijn bij het aankondigen van cadeau-aanbiedingen; dat is naar wij menen, toch het euvel dat men wil bestrijden: het publiek moet weten welke waarde het cadeau werkelijk heeft. En als de winkelier (of fabrikant) de vervangende premie te laag stelt, diskwalificeert hij daarmee zijn eigen cadeau.

En zo zal dan thans de SER — die hiertoe een speciale commissie heeft ingesteld — een standpunt bepalen omtrent de bovengenoemde en nog enige andere punten. Moge hij hierbij niet nalaten, zich rekenschap te geven van de geschiedenis-tot-nu-toe van de regelingen waarop de adviesaanvraag betrekking heeft. Deze vertoont reeds sinds vele jaren het algemeen beeld van voortdurende verfijning van verbodsbepalingen die steeds haar doel miste. Nergens kan men beter dan in de zgn. middenstandswetgeving het verschijnsel waarnemen dat wettelijke voorschriften naast goede ook kwade effecten hebben. Dat de eerste vaak problematisch zijn maar de tweede inherent en onvermijdelijk: ambtelijke bemoeiing, beslag op de aandacht en de tijd van ondernemers, frustraties en rechtsonzekerheid. De verhouding tussen deze twee reeksen van effecten wordt ongunstiger naarmate de regelingen meer in details afdalen. Deze onmiskenbare ervaringen mogen de Raad tot voorzichtigheid manen bij het overwegen van verdere verbodsbepalingen ter bevordering van het OEV.

O. Leyendekkers

Ingezonden stuk

Haalbaarheid en betaalbaarheid

In een serie van drie informatieve artikelen (in *ESB* van achtereenvolgens 22 oktober, 29 oktober en 5 november jl.) ging Drs. W. L. Zijp onder de titel „Haalbaarheid en betaalbaarheid” in op pensioenregelingen op basis van het laatst genoten loon. De beoordeling van die haalbaarheid en betaalbaarheid liet hij in grote mate aan de lezer over. Vandaar deze kanttkening, omdat men bij de beoordeling van de uitkomsten van zijn berekeningen moet oppassen niet de vooronderstellingen daarbij te vergeten, die in zijn eerste artikel zijn uiteengezet.

Met name geldt dit voor vooronderstelling 3, die o.m. inhoudt, dat rentewinst niet in aanmerking is genomen. Bij de berekeningen van constante premies (en andere premiepercentages) in artikel II moet dit verband worden benadrukt omdat het nuttig is de (kwade) gevolgen van de inflatie te berekenen, maar daarbij moet men dan wel de compenserende gevolgen van de hogere rente (of andere betere beleggingsresultaten) mede in aanmerking nemen.

De praktijk van de grote ondernemingsfondsen toont aan, dat de hoge cijfers van 18 tot 35% dan inderdaad tot een in het kader van „pensioenkosten zijn arbeidskosten” te behappen niveau worden teruggebracht. Het zou dan ook onjuist zijn uit de berekeningen af te leiden dat er aanleiding is door een stelselverandering het kind (de spaarquote) met het badwater (de versnippering) weg te gooien.

Wél blijft het probleem van de gebroken diensttijden dat terwille van de mobiliteit zodanig zal moeten worden opgelost, dat deze mobiliteit wordt bevorderd en niet

geschaad. Dat dit nog niet is gebeurd, is begrijpelijk indien men beseft dat dit voorheen ook niet nodig was. Deze kwestie is immers pas acuut geworden op het moment dat pensioenregelingen op basis van het laatste loon gemeengoed begonnen te worden.

Wij kunnen dus verheugd zijn over het ontstaan van deze kwestie; want dat de aanspraken uit het verbroken dienstverband „stil blijven staan” is pas een probleem sinds dit met aanspraken uit een voortgezet dienstverband dikwijls niet meer het geval is. Nog slechts vijf jaar geleden was dit vrijwel steeds nog wel het geval.

Is dit vraagstuk eenmaal opgelost, dan ligt hier in de pensioensfeer een prachtige kans om werk met werk te maken. Immers het optrekken van de veelal nog zeer onvoldoende pensioenregelingen geniet thans een zeer hoge prioriteit, maar het handhaven van een voldoende spaarquote verdient die eveneens.

Het is zaak een dergelijke kans niet te vergooien. Frankrijk, dat indertijd voor de aanvullende pensioenregelingen in overwegende mate het omslagstelsel heeft omhelsd, ondervindt enerzijds nu de moeilijkheden die voortvloeien uit een te lage spaarquote, maar anderzijds ook de moeilijkheden die voortvloeien uit het feit dat de besparingen eenzijdig uit doelbesparingen op korte termijn zijn samengesteld, waardoor een transformatieprobleem ontstaat dat het Franse planbureau veel zorgen geeft.

Het bereiken van de wenselijk geachte spaarquote (Groenota minister Den Uyl 22,6% en thans naar het voorkomt stellig niet lager te stellen, maar eerder hoger) is met kunstmatigheden, blokkeringsvoorschriften e.d. nauwelijks mogelijk.

Naast de ingewikkeldheid en dus kosten van dergelijke regelingen is een groot bezwaar dat een soort bezitters tweede klasse ontstaat, dat niet vrij over zijn eigendom kan beschikken. Een langdurige blokkering van het gespaarde wordt door ons, burgers en consumenten, slechts in twee sectoren als volkomen normaal ervaren, zodat er ook geen psychologische weerstand tegen ontstaat, namelijk bij het sparen voor een oudedagsvoorziening d.m.v. verzekering en bij het sparen d.m.v. de eigen woning.

Het invoeren van een pensioenplicht op een bevredigend niveau zou, uitgaande van de kostenraming van het boekje *Pensioenkosten zijn Arbeidskosten*, waarin de praktijk der grote fondsen in de laatste 10 jaar is verwerkt, leiden tot de conclusie dat hetgeen in ons land gemiddeld aan pensioen wordt besteed, ongeveer anderhalf maal zo hoog zou moeten zijn als thans. Ook enkele andere benaderingen wijzen in dezelfde richting, en dit zou een spaarquoteverhoging met zich meebrengen, die net zowat het besparingstekort t.o.v. de gangbare streefcijfers dekt.

Het samengaan van deze spaarquoteverhoging met de oplossing van het pensioenprobleem, is te meer aantrekkelijk omdat men voor het behouden, resp. bereiken van de noodzakelijke spaarquote op andere wijze niet gemakkelijk tot resultaten komt. Hierboven werd reeds aangegeven waarom men dit niet gemakkelijk bereikt met kunstmatigheden, blokkeringsvoorschriften e.d., tenzij dit zou zijn door belastingverhoging (meer overheidsbesparingen) of

door prijsverhoging (meer besparingen bij ondernemingen). En zitten wij daar nu om te springen?

Mr. G. O. J. van Tets

Naschrift

Met opzet heb ik mijn beschouwingen beperkt tot het presenteren van kwantitatieve gegevens, die — en dit gebeurt nog veel te weinig — het uitgangsmateriaal dienen te vormen om te komen tot een gefundeerd oordeel over de pensioenproblematiek. De in de berekeningen gebruikte tarieven corresponderen met een gangbare collectieve verzekering en zijn gebaseerd op een interest van $3\frac{3}{4}\%$ zonder rentewinst. Een rentewinstdeling met een gelijk percentage van de premies voor alle verzekerden, ongeacht hun ouderdom, betekent echter inbouw (vermoomd!) van een stukje omslagstelsel in het kapitaaldekkingsstelsel, en een stukje inkomensoverdracht van jongeren naar ouderen.

Met mij zullen waarschijnlijk vele *ESB*-lezers geïnteresseerd zijn in een overzicht van de omvang van de aan de verzekerden uitgekeerde rentewinst in de afgelopen jaren, gespecificeerd naar maatschappij, tariefsoort, ouderdom der verzekerden en het individueel of collectief karakter der verzekering. Volgens Drs. Th. Kok, actuaaris bij de V.V.M. te Utrecht, zou de rentewinst bij collectieve ondernemingspensioenregelingen in de praktijk nogal eens in de zak van de werkgever (d.w.z. de verzekeringsnemer, en niet de verzekerde) terecht komen. Bij een laatste-loonsysteem komt dit neer op een inkomensoverdracht van mobiele jongeren naar immobiele ouderen.

Ik ben absoluut niet verheugd over het ontstaan van de problematiek van de pensioenkorting ten gevolge van mobiliteit, omdat deze kwestie, nu acuut geworden bij het toepassen van regelingen op basis van het laatste loon, grotendeels een gevolg is van het verschijnsel van de voortdurende geldontwaarding. Overigens ben ik met de heer Van Tets van mening dat bij de invoering van een algemene pensioenverzekeringplicht de grootten van de gewenste spaarquote en de te bereiken spaarquote een essentiële rol spelen.

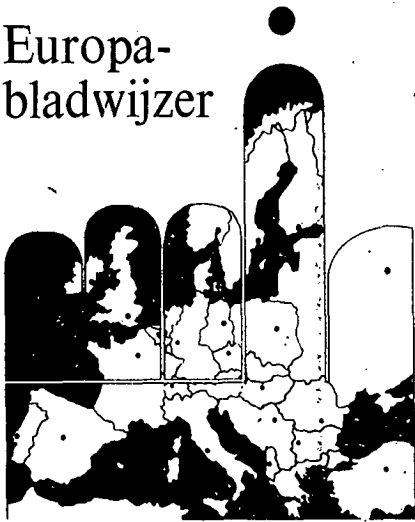
Een algemene pensioenregeling zal ten dele gefinancierd moeten worden uit een omslagstelsel (ter compensatie van de geldontwaarding, inhoudende een basisvoorziening geënt op de AOW-regeling en een additionele voorziening daarboven) en ten dele ook uit een kapitaaldekkingsstelsel (inhoudende een spaarloonvoorziening, nodig om de vereiste spaarquote op te brengen). De verhouding der premiedelen, gesplitst naar de twee stelsels, hangt o.m. af van de spaarquote.

Persoonlijk zou ik graag meer kwantitatieve gegevens hebben over de wijze waarop bij een algemene pensioenverzekeringplicht de spaarquote afhangt van samenstelling en groei der bevolking, van omvang en verdeling van het arbeidsinkomen, en van grootte en trend in loonen en prijsindexcijfers.

Drs. W. L. Zijp

(I.M.)

 N.V. SLAVENBURG'S BANK

Vaak is de invloed, die van goede voornemens op Oudejaarsavond uitgaat, slechts van korte duur. Het Silvester-sentiment verleidt de mens al te gemakkelijk tot het onderschatten van zijn innerlijke weerstanden tegen verandering en vernieuwing. Het heeft er wel iets van weg dat bij de overgang naar de definitieve fase van de gemeenschappelijke markt zich in het gedrag van tenminste één van de regeringen van de Zes hetzelfde heeft voorgedaan. Bij de bespreking van de teksten, waardoor het beginselakkoord over de eigen middelen van de Gemeenschap en de budgettaire bevoegdheden van het Europese Parlement bevestigd zou worden, bleek van Franse zijde toch weer bezwaar te bestaan tegen de mogelijkheid dat het Europese Parlement het totaalcijfer van de begroting zonder instemming van de Raad zou kunnen verhogen. Frankrijk wenste dat het „budgetrecht” niet verder zou reiken dan de verschuiving van uitgaven binnen een gegeven begrotingsomvang.

Zoals gewoonlijk, beschikten de Franse pleitbezorgers ook ditmaal over een aantal argumenten, die niet zonder meer als flauwe smoesjes van de tafel geveegd konden worden. Niet alleen de Franse constitutie (artikel 40) maar ook het Grundgesetz van de Bondsrepubliek kent zo'n beperking. Artikel 113gg luidt: „Beschlüsse des Bundestages und des Bundesrates, welche die von der Bundesregierung vorgeschlagenen Ausgaben des Haushaltsplan erhöhen oder neue Ausgaben in sich schliessen oder für die Zukunft mit sich bringen, bedürfen der Zustimmung der Bundesregierung”.

Een soortgelijke regel bestaat voor het Britse Parlement! Waarom zou men het Europees Parlement — nog niet eens rechtstreeks gekozen — grotere bevoegdheid toekennen dan de nationale vertegenwoordigers?

Trouwens, het voornaamste argument voor de budgettaire bevoegdheden van het Europees Parlement, in alle toonaarden bezongen, is altijd geweest dat het Parlement controle moet kunnen uitoefenen op de uitgaven, bekostigd uit middelen waarover de nationale parlementen geen zeggenschap meer hebben. Welnu, die controle-mogelijkheden worden door het Franse voorstel niet aangetast. Tenslotte: volgens algemeen door de regeringen der Lid-Staten gehuldigde opvattingen kan het Europees Parlement toch niet, door op de begroting een bepaalde uitgavenpost op te voeren, voor de Gemeenschap een nieuw terrein van activiteiten openen; daarvoor is een besluit van de Raad absoluut onmisbaar. Zolang het Europees Parlement niet het wetgevend orgaan is — en dat is nog niet voorzien, ook niet voor 1975 — heeft de beperking dus toch niet veel om het lijf; zij betreft immers slechts de administratieve uitgaven in engere zin.

Hoe goed gevonden deze argumenten ook mogen zijn, ze zijn te laat gebracht en dat alleen is al reden genoeg om ze niet te aanvaarden. Dat is dan ook niet gebeurd: de beslissing is verdaagd. De compromissenmakers hebben zich echter al gemeld. Het zou er wel eens op kunnen uitdraaien dat althans een limiet wordt gesteld aan de mogelijkheid voor het Parlement het uitgaven-totaal van de begroting te verhogen.

Gaf de eerste Raadszitting in januari dus ruimschoots aanleiding tot pessimistische commentaren (zie ook *ESB* van 28 januari, blz. 109), tijdens de volgende scheen „de geest van Den Haag” weer over de Raad vaardig te zijn. Dat geldt zowel voor de zitting gewijd aan de vraagstukken van economische politiek als voor die betreffende het vervoer.

Economische politiek

De Belgische minister van Financiën, Baron Snoy, en het Franse lid van de Commissie, Barre, hebben zich na de Raadszitting van 26 januari beiden ertoe laten verleiden uit te spreken, dat voortaan de periode waarin de economische politiek van de Lid-Staten uitentliep en niet werd gecoördineerd als

verleden tijd moet worden beschouwd. De Raad heeft immers de algemene oriëntatielijnen van het conjunctuurbeleid 1970, zoals door de Commissie ontworpen, aanvaard (voor de Benelux-landen houden die in een restrictieve monetaire politiek en een voorzichtig begrotingsbeleid). Hij heeft ook ingestemd met de algemene gedachten die de Commissie voor de definitie van een programma op middellange termijn heeft ontwikkeld, al is wel gebleken, dat de techniek der richtcijfers (zie vorige Europa-bladwijzer, in *ESB* van 7 januari jl., blz. 43) nog tot veel haken en ogen aanleiding kan geven. Dit programma moet in het najaar ter tafel komen.

Voorts is besloten dat het akkoord inzake wederzijdse monetaire bijstand op korte termijn, door de gouverneurs der centrale banken tot stand gebracht, binnenkort in werking zal treden, en dat een nader akkoord voor bijstand op middellange termijn zal worden uitgewerkt. Ook zijn de modaliteiten vastgesteld van de procedure volgens welke voorafgaand overleg tussen de Lid-Staten zal worden gepleegd over belangrijke beslissingen of maatregelen van een Lid-Staat op het gebied van de economische politiek op korte termijn, welke een aanzienlijke weerslag hebben op de economieën van de andere Lid-Staten of op zijn eigen intern en extern evenwicht, of het risico in zich bergen dat een aanzienlijke kloof zal ontstaan tussen de economische ontwikkeling van een land en de gemeenschappelijk bepaalde economische doelstellingen op middellange termijn. Dit overleg dient ook te omvatten het algemene begrotingsbeleid alsmede de belastingmaatregelen, welke een rechtstreekse invloed beogen op het economische verkeer met het buitenland. Deze procedure zal aanstonds in werking treden.

Ongetwijfeld heeft de Gemeenschap met deze besluiten weer enige stappen in de goede richting gezet. Of zij voldoende zullen blijken te zijn om het optimisme van de heren Snoy en Barre te rechtvaardigen, moet men afwachten. Het is in ieder geval te betreuren dat de thans in werking getreden consultatieprocedure alleen maar schijnt te verplichten tot voorafgaand overleg over maatregelen of beslissingen die een Lid-Staat neemt of treft, niet over de maatregelen en beslissingen die hij achterwege laat. Het is te hopen dat het derde programma voor de middellange termijn zich niet zal beperken tot het scheppen van een kader van evenwichtige groei van wat in de

Lid-Staten bestaat, maar tevens zal aangeven hoe de bestaande onevenwichtigheden in de economische structuur van de Gemeenschap als geheel kunnen worden verminderd. Is het niet een veeg teken dat enkele Lid-Staten, waaronder Nederland, nog eens hebben onderstreept dat structuurpolitieke maatregelen veeleer als een nationale dan een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid zijn te beschouwen? Als men inderdaad ernst wil maken met het streven naar een economische unie, zal men deze opvatting nog eens grondig moeten overwegen.

Vervoerspolitiek

Nu nog iets over de besluiten op het terrein van het vervoer. Grotendeels betroffen die zaken van secundair belang:

— invoering van een tachygraphe voor de controle op de rijtijden in het wegvervoer, waarvan de EEG-regeling — verleden jaar tot stand gekomen — overigens tot internationale verwickelingen met vervoerders uit niet-EEG-landen aanleiding geeft. Deze zullen in het kader van de Economische Commissie van Europa te Genève moeten worden opgelost;

— een wijziging van de verordening inzake het stelsel van marge-tarieven voor het goederenvervoer over de weg, waardoor bijzondere transporten van het inacht nemen der marges worden vrijgesteld, zonder het beginsel van openbaarheid der tarieven aan te tasten;

— voortzetting van de onderzoeken die moeten worden verricht om tot redelijke verdeling te komen van de kosten van de infrastructuur voor het vervoer over de gebruikers daarvan.

Van veel groter belang is het besluit geweest bij verordening uitvoering te geven aan artikel 77 van het EEG-verdrag, volgens hetwelk „de steunmaatregelen die beantwoorden aan de behoeften van de coördinatie van het vervoer of die overeenkomen met de vergoeding voor bepaalde met het begrip 'openbare dienst' verbonden verplichte dienstverrichtingen" verenigbaar zijn met het Verdrag. De tekst die nu tot stand is gekomen beantwoordt de vraag welke steunmaatregelen als zodanig kunnen worden beschouwd. Hoewel de omschrijving van de casusposities en van de voorwaarden waaraan moet zijn voldaan, nog tamelijk vaag is, moet dit besluit toch als een wezenlijke stap vooruit worden beschouwd. Het gemeenschappelijk

vervoersbeleid ligt op dit punt nu duidelijk voor op het landbouwbeleid, in het kader waarvan het nog steeds niet is gelukt een algemeen aanvaarde scheidslijn tussen toelaatbare en ontoelaatbare steunmaatregelen te treffen.

De definitieve vaststelling van de verordening is echter nog uitgesteld om Nederland en de Bondsrepubliek gelegenheid te geven hun geschil over de spoorwegtariefpolitiek, met name wat betreft het internationaal containervervoer, op te lossen. Bonn was voornemens de bestaande overeenkomst dienaangaande op te zeggen, maar heeft toegezegd daar voorshands van af te zien. Als binnen zes maanden voor dit probleem in bilateraal overleg een oplossing kan worden gevonden, zal de verordening in werking treden. Zo niet, dan zal er opnieuw over gesproken moeten worden, omdat anders de verordening Nederland belangrijke verweermiddelen uit handen zou nemen

tegen de consequenties van het plan-Leber, voorzover het de spoorwegen aangaat.

Tenslotte verdient vermelding dat de Raad een resolutie heeft aanvaard, die in grote lijnen inhoudt welke maatregelen bij verordening vastgesteld zullen worden om de onevenwichtigheden op de markt van de binnenvaart — zowel die van tijdelijke als van structurele aard — het hoofd te bieden. Voorshands zullen die maatregelen alleen worden uitgewerkt voor het verkeer op de Rijn en op de Moezél. Zij zullen bestaan in een regeling voor tijdelijke stillegging van schepen en in de coördinatie van de sloopregelingen. Voor de uitwerking van de stilleggingsregeling zal overleg worden gepleegd met de staten die bij de Acte van Mannheim zijn betrokken.

Europa-Instituut Leiden

Maatschappijspiegel

Wie vermoorde de studentenbeweging? ¹

In de vorige Maatschappijspiegel konigde ik al aan dat ik waarschijnlijk nog een keer zou terugkomen op het studentenprotest. Daartoe is alle aanleiding. In de eerste plaats is er onlangs een interessant nummer verschenen van *Aksie*, het landelijk orgaan van de Nederlandse Studenten Raad (lees: Studentenvakbeweging) ². Daarin staat een artikel over de voortzetting van de studentenoppositie. In de tweede plaats zal Prof. Posthumus binnen een maand komen met een herziene versie van zijn bekende nota: *De universiteit, doelstellingen, functies en structuren* (1968), die zoals bekend voornamelijk ging over de studieduurverkorting. En last but not least zal, zo is de algemene verwachting, minister Veringa binnenkort

met een wetsvoorstel komen tot regeling van het universitaire onderwijs: Wie de ontwikkelingen in de studentenwereld een beetje heeft gevolgd, weet dat dit materiaal explosief van aard is. Of zal het deze keer — iedereen lijkt wat moe gestreden — wel meevallen met de rellen, bezettingen e.d.? Of gaan we — om in de voor Nederlanders zo aansprekbare weerkundige termen te blijven — een stormachtige lente tegemoet? Zal het lenteoffensief de laatste massale manifestatie zijn van een beweging die, volgens sommigen ³, haar hoogtepunt heeft bereikt. Of is het slechts het begin?

Er zijn sterke aanwijzingen dat de studentenbeweging over haar hoogtepunt heen is. Aanwijzingen die niet in de laatste plaats te putten zijn uit het al genoemde artikel in *Aksie*. Daarin vinden we een zeer uitvoerige analyse en kritische waardering van de acties die de studenten de laatste jaren hebben

¹ Zie het — niet overal even overtuigende — artikel van Robert Nisbet: *Who killed the student revolution*, in „*Encounter*”, februari 1970, blz. 10-18.

² „*Aksie*”, jaarg. 1, no. 6 en 7, blz. 4-27.

³ Ik heb mij ook wel eens in die richting uitgelaten. Zie: *Komt de universiteit tot rust?*, in „*De Groene Amsterdammer*”, 18 oktober 1969.

gevoerd. Het anonieme stuk, volgens hardnekkige geruchten geschreven door de full-time ideoloog van de SVB Henk Sips (Nijmegen), bevat een vernietigende kritiek op het politieke gehalte van de acties die in de universiteitssteden zijn gevoerd. In de meeste gevallen ontbrak, volgens de schrijver, zelfs elk politiek benul. De acties leverden geen bijdrage — vaak een anti-bijdrage — tot de politieke bewustwording, tot een politieke stellingname tegen de neokapitalistische maatschappij en vóór een socialistische maatschappelijke orde. Het waren veelal niet meer dan acties om de acties. De vraag: acties waartoe?, democratisering waartoe?, kwam niet of nauwelijks aan bod. Er was geen sprake van een bewuste politieke strategie, die steunde op een politiek goed geschoold kader en een adequate organisatie. In de woorden van de schrijver:

„Overdreven gezegd komt dat erop neer dat iedere aksie goed is, als er maar iets gebeurt. Hiermee hangt samen — dit is de kern van de bezwaren tegen de konfliktstrategie — een onjuist inzicht in de eerder gesinjaleerde gevaarlijke gevolgen van min of meer willekeurige aksieparolen op de misvorming van het bewustzijn van de grote massa en daarmee ook van het kader. Interne discussies over behaalde resultaten van een aksie worden niet gevoerd, evenmin als aandacht wordt geschonken aan de zo noodzakelijke follow-up(scholing etc.). Dit klemmt temeer daar toch al grotendeels oncontroleerbaar is hoe de publisiteitsmedia doel en werkelijkheid van gevoerde aksies overbrengen”⁴.

Naar de mening van Sips moet de studentenbeweging zich krachtig organiseren in basisgroepen, veel doen aan politieke scholing en het ontwikkelen van een politieke strategie. Daarmee zet hij — en andere SVB-ideologen — zich af tegen al het vrijblijvende gedemocratiseer dat in vele faculteiten aan de gang is. Hij rekent af met de paradepaardjes van de studentenbeweging, zoals projectonderwijs, zelfbeheer e.d.:

„Met dit alles is tevens een kritiek op projektonderwijs gegeven. Projektonderwijs leidt tot een individuele intellectuele bevrediging en daarmee tot het terugdrukken van de vervreemdingservaring⁵. Voor wat betreft de agitatie tegen de tweede versie van de nota-Posthumus geldt, dat daarop niet langer kan worden gereageerd met naïeve parolen van zelfbeheer of met zoiets als doelstellingsdebatten”⁶.

De leiders van de studentenbeweging — die inmiddels zelf een zekere scholing in politiek denken hebben gekregen — worden nu geconfronteerd met de resultaten van een eerder vastgestelde, geheel andere, strategie. Dat was de strategie van: terug naar de basis en faculteiten, terug naar de plaatsen

waar onderzoek en onderwijs wordt verzorgd. De studenten moesten daar waar ze, zoals in de eigen faculteit, de situatie het best kenden, hun acties maar op eigen kracht en inzicht voeren. Er moest zo weinig mogelijk organisatie zijn; geen centralisme.

De kracht van de studentenbeweging was — in de beginfase — dat zij op basis van een erg algemene formule, nl. democratisering, een grote aanhang kon verwerven. Deze bestond uit een beperkte groep activisten en een veel grotere groep inactieve sympathisanten. Niemand maakte zich erg druk over wat nu democratisering precies inhield. Er waren zo veel gerechtvaardigde klachten over de universiteit, dat de vraag van: democratisering waartoe? voorsnog niet gesteld behoefde te worden⁷.

Nu een aantal ideologen van de studentenbeweging die vraag in politieke zin heeft beantwoord, zullen zij bemerken dat de meeste studenten, die op de vage democratiseringsleuze hun steun hebben gegeven aan de beweging, niet van plan zijn de verderfelijke orde van het monopoliekapitalisme op te ruimen en in te ruilen voor de socialistische orde die de ideologen voor ogen staat. De meerderheid der studenten zal onthutst antwoorden: „Ja, maar dat was onze bedoeling niet. Wij wilden alleen de universiteit wat hervormen”.

Het belangrijkste deel van de studenteneisen kan door een modernisering van de universitaire organisatie- en bestuursstructuur worden ingewilligd. Wellicht komen gewijzigde versies van de nota's van Veringa en Posthumus in belangrijke mate al aan die eisen tegemoet. De schrijver in *Aksie* ziet dat wel aankomen, als hij o.a. stelt:

„Het belangrijkste gevolg van de omvorming van de bestuursstructuur ligt in het feit, dat de tot nu toe syndikalistische georganiseerde studentenbeweging ingepast wordt in de universitaire organisatie. Met name de positie van de grondraden als gelegaliseerde studentenbeweging wordt erdoor aangetast. Het universiteitsbestuur neemt de organisatie van de studenten-geleding ter hand”⁸.

Deze opmerking getuigt van een scherp inzicht in het proces van integratie dat onvermijdelijk volgt op de desintegratie die we de laatste jaren aan de universiteiten hebben gekend. Het is niet te verwachten dat de studentenbeweging zich aan dat proces zal kunnen onttrekken. Het aantal politiek actieve studenten is beperkt. De „silent majority” onder de studenten is helemaal niet zo ontevreden met de huidige maatschappelijke orde. Als Veringa en beetje intelligent wetsontwerp indient,

dat voldoende ruimte laat voor het vinden van een flexibele bestuursstructuur, is het doodvonnis over de studentenbeweging, zoals zij zich tot voor kort heeft gemanifesteerd, getekend. Medeondertekenaars zijn de hiervoor genoemde ideologen. Met de zo noodzakelijke politieke discussie over de aanwendingsrichting van de middelen voor onderwijs en onderzoek moet dan nog begonnen worden.

Bram Peper

⁴ „Aksie”, blz. 11.

⁵ „Aksie”, blz. 10.

⁶ „Aksie”, blz. 14.

⁷ *Uitbreider zijn Willem Wolters en ik op deze materie ingegaan in een boekje, getiteld: „De lastige universiteit”, dat nog deze maand verschijnt bij de Universitaire Pers Rotterdam.*

⁸ „Aksie”, blz. 5.

Oost-Europa kroniek

Arbeiderszelfbestuur als economisch experiment

Begin januari jl. organiseerde het Oost-Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam een symposium over de problematiek van het arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië. Alle facetten, van filosofische tot bedrijfseconomische, passeerden er de revue, hoewel het accent begrijpelijkerwijs op het sociologisch-politieke vlak lag.

Hoewel de economie van Joegoslavië vele malen is beschreven, worden de merites van arbeiderszelfbestuur als variant van sociaal-economische ordening niet hoog aangeslagen. Het voorlopig enige theoretisch-economische fundament onder arbeiderszelfbestuur

wordt gevormd door het werk van Prof. Jaroslav Vanek van Cornell University¹.

Om niet voor de zoveelste maal te belanden in een feitelijke beschrijving van de economie van Joegoslavië en om de zaak van het arbeiderszelfbestuur wat meer economisch reliëf te geven, zal ik in deze kroniek wat plaats inruimen voor de theorie van Vanek. Naast diens *positieve* productietheorie wil ik dan nogmaals de *normatieve* theorie van economische planning en politiek van Tinbergen plaatsen, om tenslotte één en ander oppervlakkig te plaatsen tegenover de economische praktijk van Joegoslavië.

*De positieve productietheorie van het arbeiderszelfbestuur*²

In het zuivere, gesloten, model zijn de basisveronderstellingen dezelfde als in de conventionele productietheorie. Arbeid is uitsluitend een exogene produktiefactor. Arbeid is homogeen en er is volledige werkgelegenheid. Bovendien is er volledig vrije mededinging, vrije toetreding en is er sprake van een homogene technologie en constante meeropbrengsten. Kapitaal is echter eigendom van de gemeenschap en in feite dus niemand eigendom. De doelstelling is niet winstmaximalisatie, maar inkomensmaximalisatie per arbeider. In dit model is ook de arbeiders-economie Pareto-optimaal. Het marginale produkt is voor elke factor gelijk aan de marginale factorkosten.

Gebruiken de bedrijven in eenzelfde bedrijfstak verschillende technologieën, dan is het neo-kapitalistische stelsel superieur, aangezien in het evenwicht tussen de bedrijven in de arbeiders-economie de in geld gewaardeerde marginale produkten van arbeid ongelijk zijn. Hoewel alle bedrijven zoveel produceren als overeenkomt met het punt van maximale factorproductiviteit, ligt het comparatieve nadeel van de arbeiderseconomie in het feit, dat de meest doelmatige bedrijven niet voldoende produceren. Overigens geldt een en ander slechts met inachtneming van de ceteris paribus clausule t.a.v. de beschikbaarheid aan hulpbronnen in beide stelsels.

Arbeidersbedrijven moeten evenwel voor het gebruik van kapitaal de waarde van het marginale produkt vergoeden en aangezien in de arbeiderseconomie de vraag naar kapitaal groter is dan in het neo-kapitalistische stelsel is de kapitaalopbrengst eveneens hoger. Besparingen en investeringen worden dan ook in grotere mate gevormd, ten

gunste van een versnelde economische groei en vergrote produktie in de toekomst. De principiële verschillen t.a.v. de factor kapitaal zijn er ook de oorzaak van, dat de arbeiderseconomie wat betreft stimulering van de technologische vooruitgang en introductie van vernieuwingen in het nadeel is (hogere kosten voor het gebruik van „vreemd” kapitaal). Hetzelfde geldt voor de socialistische bevelseconomie die, in tegenstelling tot de socialistische markt-economie onder arbeiderszelfbestuur, ook nog lijdt onder de gefixeerde kwantitatieve doelstellingen, die introductie van technologische vernieuwingen onmogelijk maken.

In een vrije economie met monopolistische tendenties en produktifferentiatie kan arbeiderszelfbestuur leiden tot markt vormen met een hogere mate van concurrentie dan neo-kapitalisme. Het punt van maximale doelmatigheid wordt bij een lagere produktie-omvang bereikt dan in het geval van een bedrijf met gehuurde arbeid. Er is dus plaats voor meer bedrijven in een bedrijfstak.

Een neo-kapitalistisch bedrijf produceert meer dan de produktie-omvang welke behoort bij maximale doelmatigheid, aangezien zo'n bedrijf wordt geleid door winstmaximalisatie. Dat punt tracht het bedrijf bijv. te bereiken door extra reclamekosten. Bovendien zijn democratische structuren meer geneigd tot decentralisatie dan niet-democratische. Zelfs bij geringe schaafeffecten is de neo-kapitalistische onderneming en ook het Sowjetrussische bedrijf geneigd de gecentraliseerde organisatie te behouden, terwijl het arbeidersbedrijf zal trachten zich te splitsen in autonome beslissings- en produktie-eenheden.

Werkloosheid is in het model van arbeiderszelfbestuur mogelijk, al is het van een andere aard en heeft het een andere oorzaak dan onder neo-kapitalisme. Variaties in de effectieve vraag leiden primair tot prijsvariaties en in veel mindere mate tot inkomens- en werkgelegenheidseffecten. De prijsbewegingen in neerwaartse en opgaande richting zijn symmetrischer dan onder neo-kapitalisme, zodat er minder neiging is tot seculaire inflatie. Het arbeidsinkomen is immers een restinkomen onder zelfbestuur, afhankelijk van het bedrijfsresultaat.

De werkloze arbeiders zijn evenwel m.b.t. kapitaal in een relatief gunstige concurrentiepositie t.o.v. de bestaande bedrijven, aangezien zij de kapitaalverschaffer betere voorwaarden kunnen bieden. In tegenstelling tot wat het geval is bij „Keynesiaanse” werkloosheid, waar zulks tot deflatie en een terugkeer

naar een situatie van onvolledige werkgelegenheid zou leiden, wordt het herstelmechanisme in de arbeiders-economie gevormd door nieuwe toetreding en uitbreiding van bestaande bedrijven, vaak in nieuwe produktierichtingen. Er is dus in het stelsel een aanzienlijke mate van endogene stabiliteit aanwezig.

Tot zover de puur economische dimensies van arbeiderszelfbestuur. Arbeiderszelfbestuur heeft echter enkele specifieke dimensies, die afwezig zijn in andere systemen. De sociale welvaart wordt niet alleen bepaald door de mechanische toepassing van een doelmatige allocatie van de hulpbronnen, maar *tegelijktijd* ook door de per produktie-eenheid collectieve beslissingen over een rechtvaardige inkomensverdeling. Een oplossing welke meer optimaal is dan die, welke wordt verkregen door hantering van beide criteria afzonderlijk. Niemand kan een inkomen verwerven uit het eigendom van kapitaal. Arbeidsinkomen is afhankelijk van het bedrijfsresultaat en niet de beloning voor „gehuurde diensten”.

Bovendien bestaat er door middel van onderling overleg de mogelijkheid van substitutie tussen geldelijk en niet-materieel inkomen. Dit houdt ten nauwste verband met de waardering voor de zwaarte van bepaald werk, voor scholing en sociale voorzieningen. Men kan bijvoorbeeld besluiten een transportband aan te schaffen zonder dat zulks economisch doelmatig behoefte te zijn.

Conclusies van Vanek

1. Met betrekking tot de allocatie van de economische hulpbronnen is de arbeiderseconomie bij volledige werkgelegenheid minstens gelijkwaardig aan de neo-kapitalistische economie. Eerstgenoemde is bij minder dan volledige

¹ J. Vanek: „The labor-managed market economy: General theory”. Cornell University Press 1969; J. Vanek: „The labor-managed market economy: An evolutionary hypothesis”. Cornell University Press 1969.

² J. Vanek: „Decentralization under workers-management: A theoretical appraisal”. A paper presented at the 1969, AEA meetings. Cornell University 1969.

werkgelegenheid superieur en is uitgesproken superieur als men de specifieke dimensies van arbeiderszelfbestuur in het geheel betreft.

2. De inkomensverdeling in een arbeiderseconomie is doelmatiger.

3. Als, zoals Bergson³ van oordeel is, de allocatieve doelmatigheid van de bevelseconomie inferieur is aan die van de neo-kapitalistische economie, dan is arbeiderszelfbestuur in alle gevallen (ad 1) doelmatiger dan de, bevelseconomie.

4. Als uitkomst van convergentie tussen de twee gepolariseerde sociaal-economische wereldsystemen is de arbeiderseconomie alleszins aanvaardbaar.

De normatieve theorie van economische planning en politiek

Zoals bekend, gaat Tinbergen uit van maximalisatie van de sociale welvaartsfunctie. Onbekend is daarbij welke van de kwalitatieve instrumenten (instituten), en in welke mate de kwantitatieve instrumenten van economische politiek in het optimum zullen voorkomen. De mate van centralisatie in de verzorging van productie-activiteiten en in de hantering van de instrumenten van economische politiek wordt bepaald door de minimalisering van externe effecten, van de vertekende gevolgen van ondeelbaarheden, van de ongelijkheid tussen individuen van marginale nuttigheden uit besteed inkomen en van de instabiliteit van de markten voor specifieke produkten. Zo wordt tevens bepaald in welke gevallen de produktiemiddelen gemeenschapseigendom moeten zijn. Gemeenschapseigendom is dus geen restrictieve basisveronderstelling.

Kortom:

1. Een openbare sector van aanzienlijke omvang verzorgt alle activiteiten die belangrijke externe effecten of ondeelbaarheden (marginale kosten < gemiddelde kosten) vertonen. De overige activiteiten worden verricht door de particuliere sector (kleine en middelgrote productie-eenheden).

2. De graad van centralisatie in de hantering van instrumenten van economische politiek moet zodanig zijn, dat geen enkel instrument aanzienlijke externe effecten vertoont. Dit principe verdeelt de beleidstaken over beslissingscentra van verschillende niveaus (centrum - bedrijfstak - concern - onderneming; centrale - regionale - lokale overheid).

3. De openbare sector bepaalt de totale omvang der investeringen, regu-

leert de totale vraag en instabiele deelmarkten. Bovendien herverdeelt de overheid het inkomen zodanig, dat aan de ene zijde belastingen de optimale allocatie niet vertroebelen („lump sum transfers”) en aan de andere zijde het marginale nut van de geldeenheden voor alle individuen min of meer gelijkgeschakeld wordt.

Ondanks het feit, dat Tinbergens model het bestaan van een particuliere sector toelaat, alsook de mogelijkheid van inkomensverwerving uit kapitaal, ligt ten aanzien van het welvaartsaspect het voordeel mijns inziens aan de zijde van Vanek. In zijn model is een ruime en meer individuele uitdrukking van welvaartsfuncties mogelijk. Tinbergen middelt en weegt individuele welvaartsfuncties en komt zo tot een representatieve sociale welvaartsfunctie. Welvaarts-economisten zijn het hier om bekende redenen niet mee eens. Afgezien van deze kwestie vind ik de mogelijkheid van het bestaan van en het rekening houden met individuele welvaartsfuncties fraaier dan het werken met een gemiddelde sociale welvaartsfunctie.

De praktijk van het arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië⁴

Arbeiderszelfbestuur in Joegoslavië heeft betrekking op de non-agrarische bedrijven. De agrarische sector is particulier. In de, hoofdzakelijk industriële, bedrijven berust de ondernemersfunctie bij de arbeidsraad, gekozen door alle medewerkers in de onderneming (directe democratie). De arbeidersraad benoemt een uitvoerend orgaan, het bestuurscomité, waar ook de directeur zitting in heeft. Het dagelijks bestuur berust bij de directeur, terzijde gestaan door de staf- en lijnfunctionarissen. Al naar gelang de grootte is de onderneming onderverdeeld in een aantal arbeidseenheden, met ieder een arbeidersraad en een uitvoerend bestuurscomité van de arbeidseenheid.

De arbeidersraad van de onderneming beslist over de bedrijfsplannen, alsook over de verdeling van het bedrijfsresultaat tussen looninkomen en investeringen. De bedrijfsplannen worden gesplitst in plannen voor de arbeidseenheden. Over de haalbaarheid daarvan beslissen de arbeidersraden van de eenheden. Na een aantal iteraties resulteert deze procedure in consistente bedrijfsplannen. Volgens Vanek is de arbeiderseconomie in staat een hogere spaarquote te bereiken (20-30% van het nationale inkomen) dan de neo-

kapitalistische economie. Vele economen vrezen juist, dat de arbeidersraad meer geneigd is de winst als inkomen uit te keren. Binnen het bedrijf beschikken de directeur en de staf wel degelijk over „countervailing power”.

Laat ons de praktijk eens nader bezien. De bedrijven nemen 30% van de totale investeringen in vaste activa voor hun rekening. Sinds de hervormingen van 1965 is dat niet veranderd. Wél is sindsdien het aandeel van de overheid afgenomen van 60% in 1961 tot 30% in 1965. Het aandeel van het bankwezen is toegenomen van 10% tot 40%. Op het bankwezen, dat niet functioneert volgens het systeem van arbeiderszelfbestuur, heeft de overheid vaak overwegende invloed.

Bedrijven mogen 70% van hun bedrijfsresultaat behouden; de rest vloeit naar het overheidsbudget. Aangezien in Joegoslavië geen kapitaalmarkt bestaat zijn de bedrijven voor eventueel resterende investeringsbehoeften aangewezen op de banken, op duur vreemd kapitaal dus. Over het in het bedrijf (door aanvankelijke storting van overheidswege of door interne financiering) aanwezige kapitaal, eigendom van de gemeenschap moet het bedrijf vier tot zes procent interest vergoeden. Het bedrijfsrisico wordt gedragen door de factor arbeid, via de fluctuaties in het looninkomen afhankelijk van het bedrijfsresultaat.

Zoals uit de tabel (blz. 174) blijkt zijn, bij een sinds 1965 dalende groeivoet van de economie, de investeringen als percentage van het bruto materieel produkt gedaald van 33,4 in 1964 tot 24,7 in 1968 (prijzen van 1964). Het is een feit, dat het gemiddelde percentage

³ A. Bergson: „The economics of soviet planning”, New Haven 1964.

⁴ I. Maksimovic: *The economic systems and workers' self-management in Yugoslavia*; M. Kamušić: *Economic efficiency and workers' self-management*. Beide artikelen maken deel uit van de nog te publiceren „proceedings” van het Amsterdamse symposium;

T. Wilson, G. R. Denton: „Economic reform in Yugoslavia”. PEP, vol. XXXIV, no. 502. Londen 1968;

J. J. Ramondt: *Functies van het arbeiderszelfbestuur*, in „Internationale Spectator”, Oost-Europa nummer. Jaargang XXIV, no. 2, januari 1970.

zelffinanciering in de totale investeringen daalt en het gemiddelde inkomensbestanddeel van de bedrijfsresultaten toeneemt. Tevens is sprake van een belangrijke toename van het aandeel van particuliere besparingen in de investeringsquote. Er is dus reden om te veronderstellen dat bedrijven te weinig investeren.

Dit moet men bezien tegen de achtergrond van de noodzaak om 30% van de bedrijven te saneren (opheffen of fusioneren).

In de periode 1962 tot 1966 schijnt evenwel de meerderheid der bedrijven 30% van de bedrijfsresultaten te hebben geïnvesteerd. Hoewel in de bedrijven het gemiddelde inkomen per hoofd hoger is dan voor de economie als geheel, is tevens het gemiddelde investeringspercentage hoger dan voor de economie als geheel. Met de investeringsactiviteit van bedrijven valt het dus wel mee.

Wat we bovendien ook niet mogen vergeten bij de beoordeling van de dalende groeivoet is, dat de economie gebukt ging onder een vrij explosieve inflatie. Deze inflatie is niet zozeer het gevolg van de decentralisatie en de overgang naar een socialistische markteconomie als wel van het onvermogen van de overheid haar *administratieve*

politiek om te zetten in een doelmatige *economische*, i.e. financiële en monetaire politiek. Ook het openen van de deur naar de wereldmarkt noopte tot een ingrijpende hervorming en anti-

inflatoire politiek. Joegoslavische economen wijten de groeivertraging grotendeels aan het nog te zeer administratieve karakter van de economische planning en politiek van de overheid.

Enige kencijfers voor de Joegoslavische economie 1956-1968

	Samengesteld jaarlijks groei- percentage 1956-1963	Verhouding tot bruto materieel produkt (prijzen 1964) 1964	Procentuele toename t.o.v. voorgaand jaar				
			1964	1965	1966	1967	1968
Volume:							
Bruto materieel produkt a)...	9,6	100,0	12,7	3,4	8,6	1,0	4
Industriële produktie	12,0	40,5	16,0	8,0	4,0	0,5	6,6
kapitaalgoederen	12,0		19,0	10,0	2,0	— 1,0	7,0
tussenprodukten	11,2		15,0	7,0	4,0	0,0	6,2
consumptiegoederen	13,5		16,0	9,0	6,0	— 1,0	6,0
Produktie per arbeider in de industrie	5,8		6,9	4,2	5,2	1,6	7,7
Landbouwproduktie	6,0	27,0	5,9	— 9,1	16,6	— 1,4	— 3
Bruto investeringen in vaste activa	14,0	33,4	18,0	— 10,0	— 2,8	— 10	11
Particuliere consumptie	7,7	47,5	9,4	2,4	10,0	5,6	4
Waarde:							
Export	13,9	18,3	12,4	20,0	12,3	2,7	1,0
Import	12,2	27,1	23,8	— 5,7	21,0	6,0	5,0
Prijsindices:							
Detailhandelsprijzen	4,3		8,7	29,0b)	23,0b)	6,4	4,0
Groothandelsprijzen							
industrie	1,1		4,8	15,0b)	11,0b)	2,0	0,0
landbouw	7,8		23,0b)	44,0b)	17,6b)	— 3,0	— 6,0
Lonen:							
Reële inkomsten per hoofd ..	6,7		14,4	2,3	12,4	6,4	4,0
Nominale inkomsten	13,3		26,8	38,5	38,0	13,6	9,0
Werkgelegenheid:							
Werklozen (x 1.000)	—		228	267	265	291	310

a) Excl. overheid, vrije beroepen en niet tot de produktie bijdragende diensten.

b) In deze jaren werden prijshervormingen doorgevoerd.

Bron: U.N.: *Economic Survey of Europe 1968*, E.C.E. Genève/New York 1969;

U.N.: *Yearbook of National Accounts Statistics 1967*, New York 1968;

U.N.: *Yearbook of International Trade Statistics 1966*, New York 1968.

PROVINCIE ZUID-HOLLAND

Bij het eerste bureau van de tweede afdeling der provinciale griffie kan worden geplaatst een ambtenaar met bekwaamheden en ervaring op het gebied van de overheidsfinanciën, die beschikt over stylistische vaardigheid.

Het bureau is belast met werkzaamheden inzake de provinciale financiën (begroting, prognoses, boekhouding, rekening, interne controle) en eigendommen (beheer, aan- en verkoop van onroerend goed, verzekeringen e.d.).

Vereist is het bezit van het diploma gemeente-financiën of een gelijkwaardig diploma.

Leeftijd niet boven 40 jaar.

Goede vooruitzichten.

Naar gelang van leeftijd, ervaring en bekwaamheid wordt in uitzicht gesteld benoeming in de rang van

**HOOFDCOMMIES,
HOOFDCOMMIES-A OF
REFERENDARIS**

Salarisgrenzen van f 1338,— tot f 2401,— per maand. Vakantiekorting 6%. De provincie is aangesloten bij de Interprovinciale Ziektekostenregeling. Indien gewenst, zal zoveel mogelijk worden medegewerkt bij het verkrijgen van huisvesting, eventueel ook door middel van een hypothecaire lening.

Sollicitaties met uitvoerige gegevens en opgaaf van referenties aan gedeputeerde staten der provincie Zuid-Holland, Koningskade 1 te 's-Gravenhage, binnen veertien dagen na verschijning van dit blad.

Tevens dient vermeld te worden, dat het een van de doelstellingen van de hervorming was het particuliere inkomen en de particuliere consumptie te verhogen. Men kan natuurlijk betwijfelen of zulks economisch consistent is met de overige doelstellingen van de hervorming.

Het volgende ten aanzien van de inkomensverdeling. Arbeid draagt het risico van het ondernemerschap, niet kapitaal. Daartegenover staat, dat inkomensverwerving uit kapitaal niet mogelijk is. Vergelijkt men voor een recente periode de looninkomsten voor arbeid van uiteenlopende graden van

scholing in Nederland en Joegoslavië dan blijkt, dat voor de groep 40- tot 45-jarigen Joegoslavië een meer egalitaire inkomensverdeling heeft. Voor oudere leeftijdsklassen zijn de verschillen groter en voor jongere kleiner.

Joegoslavië bezit evenwel een lagere ontwikkelingsgraad; wat in het algemeen correleert met een scheve inkomensverdeling. Gezien ook de positie van kapitaal lijkt het verantwoord te concluderen, dat Joegoslavië een veel rechtvaardiger inkomensverdeling heeft dan een land als Nederland. Vanuit een oogpunt van economische doelmatigheid is deze mischien wel te egalitair.

Ten aanzien van de allocatie van arbeid nog dit. De werkloosheid bedroeg in 1966 9% van de beroepsbevolking werkzaam in „economische activiteiten”. Uit de noodzaak 30% van de bedrijven te saneren (zie boven) mag men natuurlijk niet concluderen, dat 30% van de beroepsbevolking werkloos dreigt te worden, al is het verschijnsel op zich niet zonder belangrijke gevaren voor de werkgelegenheid. Er werken zo'n 300.000 Joegoslaven in het buitenland. Op de overheid wordt sterke druk uitgeoefend om haar vaste administratieve greep op de niet-agrarische kleine private sector terwille van de werkgelegenheid wat te

Voor het **Can**
rekencentrum van de
gemeenten
Arnhem en Nijmegen
wordt gezocht een

hoofd administratieve zaken

Tot de taakstelling behoort onder meer:

- de gehele administratie
- de begroting, de jaarrekening en de kostenbewaking
- adviezen aan de directeur betreffende de planning van investeringen, de interne doelmatigheid op bedrijfseconomisch gebied
- het interne beheer, waaronder de huishoudelijke dienst, de typkamer, het archief e.d.
- uitvoering van het personeelsbeleid in samenwerking met de afdeling personeelszaken.

Aan deze functie, die rechtstreeks ressorteert onder de directeur en die in de aankomende jaren verder kan uitgroeien, worden de volgende eisen gesteld:

- opleiding tenminste op het niveau M.O. Boekhouden respectievelijk M.O. Economie
- ervaring op administratief gebied
- leidinggevende capaciteiten
- redactionele vaardigheid

Brieven onder letters HA aan:

gip

GEMEENSCHAPPELIJK INSTITUUT
VOOR TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE
Berg en Dalseweg 127 te Nijmegen

verslappen. De private landbouw zou ook enig soelaas kunnen verschaffen.

De lonen voor gelijkwaardig werk variëren in verschillende bedrijven en geografische gebieden soms met 50 tot 100%. Daartegenover staat, dat in het Westen de collectieve „counter-vailing power” van de vakbonden de lonen vaak tot boven de waarde van het marginale produkt doet stijgen. In Joegoslavië heeft de vakbond deze macht niet; de loonvorming is gedecentraliseerd en behoort tot de competentie van de arbeidersraad. Hetgeen boven ten aanzien van de investeringen is gezegd, doet vermoeden dat zulks geen grote bron van inflatie is.

Met betrekking tot de prijsvorming en de prijsontwikkeling kan gezegd worden, dat er over het algemeen een strakke prijsbeheersing is van overheidswege. In hoeverre de gevoelige prijsstijgingen het gevolg zijn van een foutieve monetaire politiek in het verleden, van de hervormingen en van arbeiderszelfbestuur is onmogelijk te zeggen.

De autonomie van de directeur en de staf wordt in het algemeen, ook door de arbeiders in de bedrijven, te gering geacht voor een slagvaardig technologisch en commercieel beleid. Vaak zijn evenwel hun feitelijke bevoegd-

heden al groter dan hun wettelijk vastgelegde.

Inherent aan arbeiderszelfbestuur is de neiging tot vorming van te kleine bedrijfseenheden. Dit gaat ten koste van de technologie en geeft onvoldoende gewicht aan zulke aspecten als ondeelbaarheden en externe effecten. Er is wel degelijk sprake van een zekere bedrijfsconcentratie, al blijft deze te veel steken in de laagste fase van integratie, nl. coördinatie van bepaalde aspecten van bedrijfspolitiek. Integratieverschijnselen zijn het sterkst in de metaalindustrie, de elektrotechnische en de chemische industrie.

Aangezien vele structurele factoren, alsook de conjunctuur, tezamen als een onontwarbare streng uitmonden in de economische realiteit, is het ondoenlijk de specifieke invloed na te gaan van arbeiderszelfbestuur op de sociaal-

economische doelmatigheid.

De accumulatie van kapitaal lijkt mij over het algemeen efficiënter dan men algemeen denkt. De allocatie laat nog wel te wensen over als men bedenkt, dat de kapitaaloverdracht tussen bedrijven gebrekkig loopt en dat de economische politiek van de overheid nog te administratief is. Ten aanzien van de allocatie van arbeid heb ik wel enige bedenkingen, alsook ten aanzien van de ontwikkeling van de technologie en de geringe mate van concentratie. Ook de planning en de uitvoering van de economische politiek zijn niet geheel volledig en consistent.

Het grote voordeel schuilt in het totstandkomen van een betere, i.e. ruimere en diepere, welvaartsfunctie. Arbeiderszelfbestuur als economisch experiment heeft meer waarde dan men gewoonlijk denkt.

Dr. R. Wetsteijn

**RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN**

Bij het Sociologisch Instituut
wordt gevraagd een

econoom

**als wetenschappelijk medewerker
van de lector economie, Dr. C. de Galan.**

Zijn taak zal bestaan uit:

- het leveren van een bijdrage aan het onderwijs (hoorcolleges, werkgroepen enz.) in het keuzevak economie aan pre- en postkandidaten sociologie;
- hiermede samenhangende activiteiten;
- medewerken aan onderzoek, eventueel multidisciplinair.

Schriftelijke sollicitaties te richten aan het Hoofd van de afdeling Personeelszaken, Postbus 72 te Groningen.

GEMEENTE RIDDERKERK

Bij deze zich snel uitbreidende gemeente bestaat gelegenheid tot plaatsing van een

SOCIAAL-GEOGRAAF

of

SOCIAAL-ECONOOM

die als stafmedewerker ter secretarie belast zal worden met aangelegenheden betrekking hebbende op de verbetering van de infrastructuur van deze gemeente (zoals de woon- en werkgelegenheid, diensten- en onderwijsvoorzieningen). Een voltooide academische opleiding en ervaring op het boven omschreven terrein is vereist.

Rang en bezoldiging zullen in nader overleg worden geregeld, met dien verstande, dat het salaris in maximum ongeveer f 2200,— per maand zal bedragen.

Voor toewijzing van een woning zal worden zorg gedragen.

Het verplaatsingskostenbesluit, zomede de gebruikelijke rechtspositieregelingen zijn alle van toepassing.

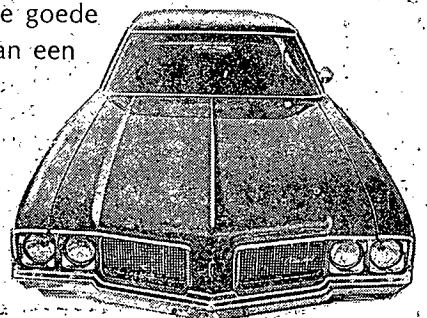
Sollicitaties met uitvoerige inlichtingen en opgave van referenties binnen 14 dagen na verschijning van dit blad aan de burgemeester onder vermelding van vacaturnummer 173.

*Waard van
dichtbij bekeken
te worden.
Oldsmobile Cutlass.*

Men krijgt niet vaak de kans deze Amerikaanse wagen rustig van dichtbij te bekijken. Want een Oldsmobile Cutlass is in Nederland een tamelijk exclusieve wagen. Ook exclusief in de zin van rijkomfort en luxe - die weinig Europese wagens u kunnen bieden. Zoals de nauwelijks hoorbare motor die moeiteloos honderden paardekrachten jonge mobiliteit levert. Zoals het comfortabele interieur - superieure combinatie van vakmanschap en elegance.

Zoals de volmaakte detaillering van deze wagen van standing. Voor de goede verstaander nog dit: De Oldsmobile Cutlass 1970 is niet of nauwelijks groter dan een grote Europese auto en is ook niet of nauwelijks duurder.

GENERAL MOTORS - ROTTERDAM TEL. 290000

Mededelingen

Marketing en gedragswetenschappen

Op 18 februari start aan de Landbouwhogeschool Wageningen een serie van tien studiebijeenkomsten over het thema „Marketing en Gedragswetenschap-

pen”. Deze bijeenkomsten zijn voorbereid door de afdeling Marktkunde en Marktonderzoek van de hogeschool in samenwerking met het NIMA, het Nederlands Instituut voor Marketing. De bijeenkomsten worden ingeleid door deskundigen, waarna ruime gelegenheid tot discussie wordt geboden. In deze cyclus wordt een aantal sociaal-psychologische aspecten behandeld, waarvan de marketing-man kennis dient te hebben voor het kunnen nemen van zijn beslissingen. De cyclus is een onderdeel van een aantal soortgelijke projecten, die voorbereid zijn of ont-

ontwikkeld worden met hogescholen en universiteiten in Nederland.

De reeks bijeenkomsten opent met een algemene inleiding tot het thema, waarna enige middagen aan het consumentengedrag worden gewijd. Daarna volgen de onderwerpen: introductie van nieuwe produkten, prijsreacties van de consument en reclame. Tevens worden organisatorische aspecten van de marketing, zoals de samenwerking met marktonderzoekbureau en reclamebureau, aan de orde gesteld.

Deze studiebijeenkomsten zijn be-
(Slot op blz. 180)

DE NATIONALE INVESTERINGSBANK (HERSTELBANK) N.V.

gevestigd te 's-Gravenhage

UITGIFTE van

f 50.000.000,— 8½ pct. 8-jarige obligaties 1970
in stukken groot nominaal f 1000,— aan toonder.

De koers van uitgifte zal op **vrijdag 13 februari 1970** per advertentie worden bekendgemaakt.

Na de toewijzing kunnen desgewenst in plaats van obligaties schuldregisterinschrijvingen, groot ten minste f 50.000,—, worden verkregen.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op bovengenoemde uitgifte openstellen op

DINSDAG 17 FEBRUARI 1970

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 3 uur,

bij hun kantoren te Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage, 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Utrecht, voor zover aldaar gevestigd, op de voorwaarden van het prospectus d.d. 9 februari 1970.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten zijn bij de kantoren van inschrijving verkrijgbaar.

ALGEMENE BANK NEDERLAND N.V.

AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK N.V.

HOLLANDSCHE BANK-UNIE N.V.

HOLLANDSE KOOPMANSBANK LIPPMANN ROSENTHAL N.V.

BANK MEES & HOPE N.V.

PIERSON, HELDRING & PIERSON

NEDERLANDSCHE CREDIETBANK N.V.

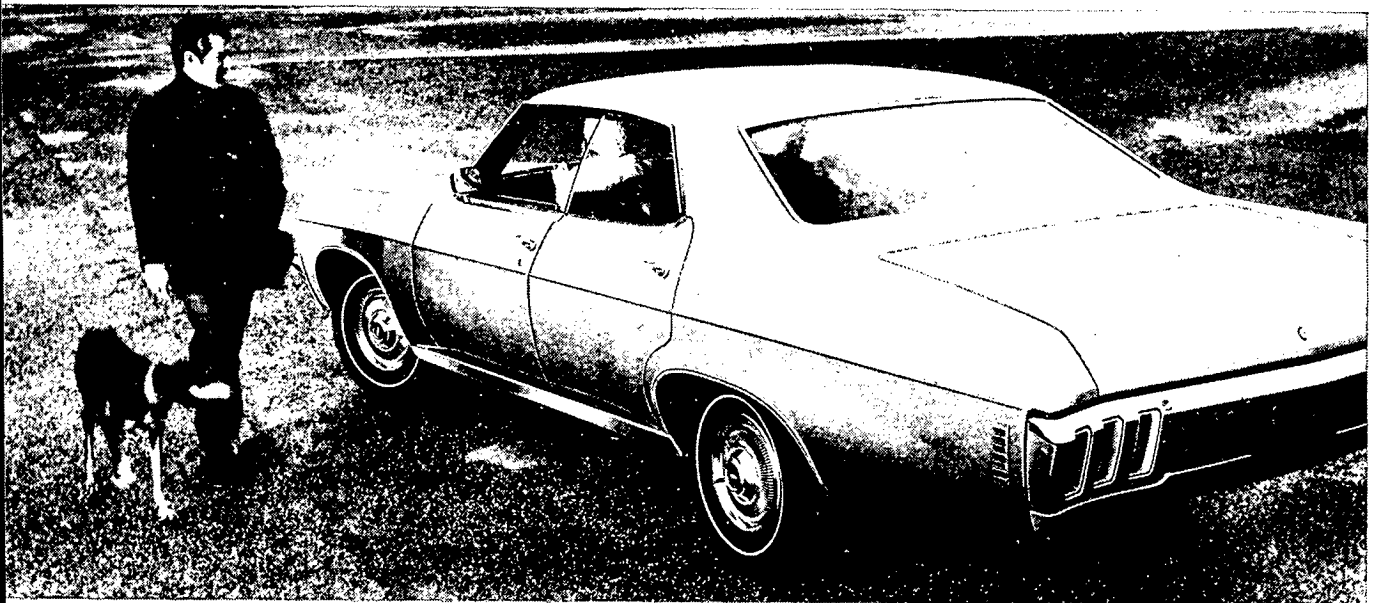
F. VAN LANSCHOT

COÖPERATIEVE CENTRALE BOERENLEENBANK

COÖPERATIEVE CENTRALE RAIFFEISEN-BANK

Amsterdam/'s-Hertogenbosch/Eindhoven/Utrecht, 9 februari 1970.

*Men houdt
even
de pas in
voor een Chevrolet Impala.*

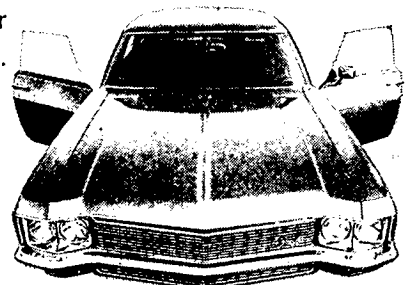

Als u een Impala uw eigendom kunt noemen, zult u moeten wennen aan bewonderende blikken op deze wagen. Want de Impala is een opvallende klassewagen. Representatief. Evenwichtig van lijn. Stoer van buiten, ruim en comfortabel van binnen. Biedt Amerikaans rijcomfort binnen Europese afmetingen.

En een motor van 157 of 250 pk garandeert volkomen veilig, volkomen ontspannen rijden. Nog iets om bij stil te staan: grote Europese wagens in dezelfde prijsklasse zijn uiterlijk, maar óók innerlijk veel bescheidener uitgevoerd dan een Chevrolet Impala 1970.

GENERAL MOTORS - ROTTERDAM TEL. 290000

(Slot van blz. 178)

doeld voor al dan niet academisch gevormde functionarissen uit het bedrijfsleven, welke uit hoofde van hun werk met marketing-problemen te maken hebben dan wel daarvoor belangstelling hebben. Maximaal 30 deelnemers zullen worden toegelaten. Als docenten zullen optreden deskundigen uit het bedrijfsleven en de universitaire wereld. Elke

docent besteedt ca. 1½ uur aan zijn voordracht, waarna nog ruim 1½ uur voor discussie beschikbaar is.

De studiebijeenkomsten worden gehouden op tien achtereenvolgende woensdagen, beginnende 18 februari a.s., van 14.00 tot 17.30 uur in het gebouw Wiskunde van de Landbouwhogeschool te Wageningen. Syllabi van de voordrachten zullen in gestencilde vorm aan de deelnemers worden

uitgereikt. De kosten van de studiebijeenkomsten bedragen f. 875 per deelnemer. In dit bedrag zijn begrepen de kosten verbonden aan de uitreiking van het studiemateriaal.

Nadere inlichtingen bij de afdeling Marktkunde en Marktonderzoek van de Landbouwhogeschool Wageningen, Diedenweg 18, Wageningen, tel. (08370) 61 11.

Namens de Directie van
LUREX N.V.

nodigen wij gegadigden voor de functie van

PLANNING COORDINATOR

uit, vrijblijvend contact met ons op te nemen.

Het gaat om een veelzijdige, verantwoordelijke positie bij een internationaal werkende industriële onderneming, gevestigd te Amsterdam, met enkele dochter-ondernemingen buiten Nederland.

Deze zoekt een economisch onderlegd assistent voor de technische directie, waaronder ressorteren de productie, de technische dienst, de ontwikkeling en de research van de gehele groep.

De taak van de nieuwe functionaris zal neerkomen op de bevordering van de efficiency, o.m. door het verzorgen van een economische planning, zowel wat de productie als wat de voorraden betreft; voorts zal hij de afdelingsbudgetten coördineren en controle uitoefenen op de naleving daarvan.

De gedachten gaan uit naar een academisch gevormd

ECONOOM

of iemand die met de studie in de economie bezig is, en in ieder geval met ervaring op het hierboven genoemde gebied, bij voorkeur in de industrie. Hij dient op de hoogte te zijn van moderne organisatie-principes en -methodieken. Voorts is beheersing van de Engelse taal van belang.

Aangeboden wordt: een zeer afwisselende en boeiende werkkring bij een onderneming die gelieerd is met grote bedrijven in Engeland en Amerika, zodat er volop gelegenheid is tot uitwisseling van ideeën en het opdoen van internationale ervaring op het gebied van het management.

Zij, die menen voor deze functie in aanmerking te komen kunnen rekenen op discretie wanneer zij schriftelijk een oriënterende bespreking aanvragen dan wel meteen solliciteren onder no. 2820 bij

Psychologisch Adviesbureau Dr. J. Slikboer,
Prinsen Bolwerk 5, Haarlem.

Agrarische handel en industrie over het Europese landbouwsysteem

Industrie en handel in de agrarische sector ondervinden dagelijks de gevolgen van de vérgaande bemoeiingen van de EEG-organen met de landbouw. Dat komt door de steeds inniger vervoegting van primaire produktie, afzet, verwerking en uiteindelijke bestemming: de „agribusiness”, een realiteit waarmee de regelingen van Brussel onvoldoende rekening houden. Integendeel, het markt- en prijsbeleid voor de landbouwprodukten is grotendeels afgestemd op de producent en dan nog in die zin, dat het inkomen van de boer geheel afhankelijk is van het prijsniveau in de landbouw. In dit stelsel leidt het noodzakelijk hoge prijspeil tot de vorming van overschóttén en een tekort aan structuurverbetering. Andere kwalijke gevolgen zijn hoge protectie aan de buitengrens en uiterst gedetailleerde regelingen. In deze speciale ESB-bijlage, welke de gezamenlijke visie weergeeft van een aantal organisaties in de „agribusiness”, wordt aanbevolen een systeem met lagere producentprijzen, aangevuld met degressieve toeslagen aan de landbouwproducenten, waardoor de verbinding met de wereldmarkt wordt hersteld en een stimulans tot herstructurering van de landbouw wordt gegeven. Wanneer een aantal kunstmatige ingrepen zowel in de produktie als de commercialisatie achterwege wordt gelaten, zal een nieuwe samenwerking in de verticale kolom van produktie, verwerking en afzet kunnen leiden tot profijt, zowel voor levenskrachtige landbouwbedrijven als voor handel, industrie en consument.

1. Inleiding

Reeds vele maanden vóór het verschijnen van het memorandum van de Europese Commissie over de landbouw in 1980 had Dr. S. L. Mansholt bij verschillende gelegenheden zijn visie gegeven op de wenselijkheid van fundamentele veranderingen in de structuur van de landbouw binnen de Europese Gemeenschap.

Men kan daarmee van harte instemmen, maar desondanks bedenkingen hebben tegen de door de Europese Commissie voorgestelde maatregelen om deze ontwikkeling te reguleren en te stimuleren (men zou zelfs kunnen spreken van forceren). De kritische beschouwingen van minister Lardinois in zijn, bij de landbouwbegroting voor 1970, aan het Nederlandse parlement gerichte nota over het EEG-document, zijn daarvan een goed voorbeeld.

In het dossier *Landbouw 1980* werd rondom dit langere termijnprobleem van de landbouwstructuur een aantal maatregelen voorgesteld, dat zou moeten dienen om op kortere termijn enige verlichting te brengen in de deplorabele situatie waarin een deel van de landbouwmarkt is

verzend. Deze hoofdstukken van het memorandum hebben met de grondgedachten van het „plan-Mansholt” niets uit te staan. Ze hebben goeddeels het karakter van het cureren aan symptomen in plaats van aan de kwaal.

Die kwaal is naar onze mening *de vergaande binding van de prijspolitiek aan het agrarisch-inkomensbeleid*. Eén van de uitgangspunten van Dr. Mansholts voorstellen voor de landbouwstructuur — en die vindt men terug in het memorandum van de Europese Commissie — was dat het onmogelijk is aan de boeren — of althans aan alle boeren — in de Gemeenschap een redelijk inkomen te verschaffen, uitsluitend door middel van het markt- en prijsbeleid. Een actief structuurbeleid moet daaraan worden toegevoegd.

Daarmee kunnen wij wel instemmen. Wij menen echter te moeten betwijfelen of daarmee het probleem van de overschotproduktie en van de daarmee samenhangende ernstige verstoring van de markten uit de wereld kan worden geholpen. Wij zijn ook wat dat betreft in goed en hoog gezelschap, gezien de hiervoor reeds genoemde nota van de minister van Landbouw. Die verstoring is niet in de eerste plaats te wijten aan het ontbreken van een gemeenschappe-

lijk structuurbeleid, maar aan het bestaande stelsel van prijsbeleid en van wat men aanduidt als „marktbeleid”.

Naar onze mening zouden de autoriteiten moeten erkennen dat bij nader inzien het huidige, véél te ver doorgevoerde prijssysteem vele ongewenste gevolgen heeft. Belangrijke veranderingen in de grondslagen van dat stelsel, gepaard met een vereenvoudiging van de regelingen, dienen ernstig te worden overwogen. In het memorandum wordt de mogelijkheid van alternatieven op dat gebied niet of nauwelijks overwogen.

Een belangrijke aanleiding tot deze bijdrage is het feit, dat in de documenten de handel en de verwerkende industrie nauwelijks worden genoemd. Dat is geen nieuw verschijnsel. In de landbouwparagraaf van het Verdrag van Rome is sprake van het inkomen van de landbouwers; de stabilisatie van de markten; het veilig stellen van de voorziening en tenslotte redelijke prijzen bij de levering aan verbruikers. Daarbij worden de termen „voedingsmiddelen” of „eindprodukten” niet gebruikt. Men krijgt de indruk alsof de opstellers van het Verdrag ervan uitgingen dat alle landbouwprodukten in onbewerkte vorm rechtstreeks van de boer naar de verbruiker gaan.

Ook daarom wordt getracht in deze bijdrage duidelijk te maken, welke onmisbare bijdrage handel en industrie in hun functie van schakels tussen de primaire producenten en de uiteindelijke verbruikers leveren aan de valorisatie van de landbouwprodukten.

2. Functie en betekenis van agrarische handel en industrie

Het tegenwoordige welvaartsniveau in Nederland en in de hele westerse wereld is grotendeels te danken aan een vérgaande rationalisatie en specialisatie in alle takken van economische bedrijvigheid. De specialisatie heeft zowel een verticaal als een horizontaal karakter: Met verticale specialisatie wordt bedoeld de onderverdeling in grondstoffenproductie, handel en transport, verwerking tot half-fabrikaten en eindprodukten, en de groot- en kleinhandel in de eindprodukten. Horizontale of geografische specialisatie moet gebaseerd zijn op de meest economische arbeidsverdeling tussen verschillende gebieden, naar gelang de natuurlijke omstandigheden, arbeidspotentieel, kennis en technische ontwikkeling. Een verdere stijging van de algemene welvaart in wereldverband is vooral afhankelijk van die geografische specialisatie. Een verdere uitbreiding van de internationale handel en dus een beperking van de kunstmatige belemmeringen daarvan is daarvoor een essentiële voorwaarde. Op dit aspect, waaraan in het EEG-memorandum *Landbouw 1980* helaas nauwelijks aandacht wordt besteed, komen wij later terug (hoofdstuk 4).

Ook bij de verticale specialisatie binnen een bepaald land of gebied spelen handel en industrie een belangrijke rol. Dit geldt in het bijzonder voor de landbouwprodukten en de daaruit bereide eindprodukten. Er is geen enkele andere sector, waarin de primaire produktie zo gespreid en in zoveel relatief kleine eenheden plaatsvindt en waarin de voorziening van de uiteindelijke verbruikers zo regelmatig, zelfs vrijwel dagelijks, moet worden verzorgd.

Daartussen zijn er de stadia van de collecterende handel, de verwerkende industrie, de voedingsmiddelenindustrie en tenslotte de groot- en kleinhandel. Hoe belangrijk deze bedrijvigheid uit economisch oogpunt is, blijkt ook uit een vergelijking tussen de omstandigheden in de ontwikkelingslanden en in de welvarende. Het ontbreken van voldoende handelskanalen, transport- en verwerkingsmogelijkheden is, naast de achterlijkheid van de landbouwproductie,

de belangrijkste oorzaak van de armoede, zowel van de agrarische producenten als van een groot deel van de consumenten in de ontwikkelingslanden.

In het hele complex van landbouw en voedselvoorziening vervullen de gezamenlijke stadia van handel en industrie de zeer belangrijke functie van het onderhouden van de verbinding tussen de primaire producent enerzijds en de uiteindelijke verbruiker anderzijds. Als men de verbruiker daarbij als uitgangspunt neemt, want voor de bevrediging van diens behoeften moet uiteindelijk worden geproduceerd, is het allereerst de taak van het bedrijfsleven diens wensen te kennen en daaraan zo goed mogelijk te voldoen. De specialistische kennis en het kostbare apparaat dat daarvoor geleidelijk is ontstaan komen echter niet alleen aan die verbruiker ten goede, maar ook aan de producenten van de grondstoffen.

Daarom dient een beleid dat gericht is op de inkomensverbetering van de boeren (waarmee van harte kan worden ingestemd) zowel als op „redelijke” prijzen voor de verbruikers (waarbij echter de factoren kwaliteit en dienstverlening een belangrijke rol behoren te vervullen) de ont-plooiing van handel en verwerkende industrie zoveel mogelijk te bevorderen, althans niet te belemmeren.

De natuurlijke functie van deze bedrijfstakken kan ernstig worden verstoord door vérgaand ingrijpen van de overheid in de markten. Het goed (en dat betekent in de praktijk in het algemeen zo vrij mogelijk) doen functioneren van alle stadia van handel en verwerkende industrie ontbreekt in de doelstellingen van de landbouwparagraaf van het Verdrag van Rome. Dat is terecht, want het is geen doel op zichzelf, althans niet van het landbouwbeleid. Het behoort echter één van de belangrijkste middelen te zijn voor het verwelken van de in het Verdrag gestelde doeleinden. Daarvan is tot dusverre weinig terechtgekomen; in sommige gevallen is zelfs het tegendeel bereikt. In ons verdere betoog komen wij daarop terug.

Er is sinds enige jaren in de „agribusiness” een tendens naar wat wordt aangeduid als „verticale integratie”. Daarmee wordt bedoeld dat tussen verschillende stadia van produktie, handel en verwerking contractuele verbindingen worden gelegd, waarbij enerzijds de boeren een grotere zekerheid verkrijgen van afzet en prijs en anderzijds handel of industrie van een meer regelmatige voorziening. Af-spraken betreffende de kwaliteit van de grondstoffen, kredietverlening en soms ook voorlichting, kunnen hierbij een belangrijke rol spelen. Deze vormen van samenwerking zijn niet in strijd met de verticale specialisatie, mits ieder verantwoordelijk blijft voor en baas is in eigen onderneming.

Ook het ter hand nemen van afzet en verwerking van produkten door de boeren (landbouwcoöperaties) en het samenwerken van consumenten in verbruikerscoöperaties kan leiden tot goede vormen van verticale integratie. Onder bepaalde omstandigheden (die zich in Nederland sinds lang niet meer voordoen) kunnen agrarische handel en industrie een té overwegende machtspositie hebben. Dergelijke posities zijn in hoog ontwikkelde economieën mogelijk door te vérgaande concentratie in het bedrijfsleven, waardoor monopolies ontstaan of kartelafspraken in de hand worden gewerkt. In de meeste ontwikkelde landen voorziet de wetgeving in de nodige tegenmaatregelen. Hierbij moet echter de mogelijkheid voor belanghebbenden om met het behoud van eigen zelfstandigheid hun economische en sociale belangen te verdedigen door uiteenlopende vormen van samenwerking niet worden uitgesloten.

Strikt economisch gezien dienen dergelijke samen-

werkingsvormen echter slechts middel te zijn, géén doel. Dat geldt ook voor samenwerkingsvormen die in onder- of minder ontwikkelde gebieden wenselijk kunnen zijn.

In streken met een primitieve economie hebben plaatselijke handelaren of industriëlen soms een economische-machtspositie door gebrek aan kennis bij boeren of consumenten en vooral ook door onvoldoende transportmiddelen en gebrek aan communicatie, waardoor de nodige voorlichting over de markt ontbreekt. Door een en ander wordt de functie van handel en industrie niet optimaal vervuld.

Het spreekt vanzelf dat de taak van de overheid in dergelijke gevallen in de eerste plaats bestaat uit het helpen wegnemen van deze oorzaken. Het kan echter ook verantwoord zijn in dergelijke omstandigheden materiële steun te verlenen bij het doen versterken van de commerciële positie van de belanghebbenden. Dat kan ook gelden voor enkele minder ontwikkelde gebieden binnen de EEG. Echter, iets wat voor bijzondere omstandigheden wenselijk is, moet niet tot een algemene regeling leiden voor het hele gebied van de Gemeenschap.

Dit kan tot grote teleurstellingen en verspilling van kapitaal leiden. Immers, het marktmechanisme is veel ingewikkelder dan de meeste buitenstaanders veronderstellen. Als in documenten van de Europese Commissie sprake is van verbetering van de marktstructuur, doelt men uitsluitend op het eerste stadium: de afzet van de landbouwproducten af boerderij. Dat blijkt ook uit het gedeelte van het „plan-Mansholt” dat handelt over de marktstructuur. Daarin wordt aan de schakels, die komen na de eerste afzet, vrijwel geen aandacht besteed.

Toch vervullen deze en met name de handel vitale economische functies. Zonder het intermediair van deze schakels zou de agrarische productie niet tot valorisatie komen. In de graansector bijv. komt van de EEG-graanoogst ad 70 mln. ton rond 45 mln. ton via de markt ter beschikking van de consument. Daarnaast wordt meer dan 10 mln. ton EEG-graan naar derde landen geëxporteerd, terwijl deze landen op hun beurt gemiddeld 17 mln. ton graan per jaar naar de EEG uitvoeren. Om deze enorme hoeveelheden — waarvan de marktwaarde in de EEG meer dan f. 25 mrd. bedraagt — zonder stagnatie van de producent naar de consument te brengen is de goede vervulling van een groot aantal economische functies door de handel, de industrie, het transportwezen, de banken, de verzekerings-, de communicatiediensten e.d. voorwaarde. Die goede vervulling moet bovendien in nauwe onderlinge samenwerking plaatsvinden.

In de afgelopen jaren hebben zich in deze sectoren — mede onder invloed van de totstandkoming van de EEG — diepgaande structurele wijzigingen voorgedaan. Wat niet aan de eis van economische noodzakelijkheid voldoet, valt uit. Aanpassing aan zich wijzigende economische omstandigheden en technologische vooruitgang is wel het beste bewijs van een economisch verantwoorde functievervulling. Aan wijzigingen in de marktstructuur via overheidsingrijpen bestaat (althans in Nederland) dan ook geen behoefte.

Waarom wél behoefte bestaat is meer begrip voor de positie van handel en industrie, wanneer de EEG allerlei landbouwpolitieke maatregelen neemt, maatregelen die bovendien voortdurend worden aangevuld, gewijzigd, vervangen, nader geïnterpreteerd, enz. Door een en ander wordt de functie van handel en industrie vaak in hoge mate belemmerd; terwijl de nadelige gevolgen ervan bovendien soms nog gebruikt worden als bewijs tegen een juiste taakuitoefening van handel en industrie.

(Bijlage bij ESB 11-2-1970)

3. Kanttekeningen bij het bestaande gemeenschappelijke landbouwbeleid

Met bewonderenswaardig veel ijver en doorzettingsvermogen hebben de autoriteiten en ambtenaren in Brussel in enkele jaren tijds een landbouwbeleid voor de Gemeenschap van de Zes in elkaar getimmerd. Daar was haast bij, immers de douane-unie en de gemeenschappelijke markt konden voor de agrarische producten en voedingsmiddelen niet compleet worden, voordat een integratie van het landbouwbeleid is tot stand gebracht.

De gemeenschapsregelingen voor het markt- en prijsbeleid voor landbouwproducten vormen een enorm gevaar. Het is nog niet eens helemaal klaar; er ontbreken nog een paar verdiepingen aan voor enkele productengroepen. Bovendien moeten er in sommige lidstaten nog lelijke bijgebouwen worden afgebroken, o.a. die van de concurrentievervalsende productiesubsidies. Het is ondanks ijverig rammen van de Nederlandse regering niet gelukt deze geslacht te krijgen.

Het geheel is niet hecht en niet fraai. Deels is dat verklaarbaar uit de haastige speed, waarmee het werd tot stand gebracht. Er is hard aan gewerkt maar wellicht daardoor niet voldoende bij gedacht. Deels is de ingewikkeldheid verklaarbaar uit het feit, dat moest worden uitgegaan van ongelijke grondslagen, nl. de voordien bestaande nationale regelingen. Men heeft bovendien moeten toegeven aan vele nationale en groepsbelangen.

Hoe ingewikkeld en gedetailleerd het hele stelsel is geworden, blijkt wel uit het aantal van meer dan 2.500 verordeningen en besluiten dat alleen al in het jaar 1969 werd afgekondigd. Men kan zich bedenken welke complicaties al deze veranderingen en aanvullingen meebrengen voor het vervullen van de normale economische functie door handel en industrie.

Een en ander is mede het gevolg van het feit dat de grondslag van het hele beleid nooit voldoende in al zijn consequenties is doordacht en overlegd. Die grondslag bestaat uit een stelsel van min of meer gegarandeerde producentenprijzen voor de belangrijkste producten en het axioma dat deze prijzen, verhoogd met de kosten van transport, handel en verwerking, moeten doorwerken in de consumentenprijzen. Daarmee is vrijwel zonder discussie of inspraak van de belanghebbenden een eenzijdige interpretatie gemaakt van het begrip „redelijke prijzen voor de verbruikers”, zoals dat in het Verdrag van Rome is neergelegd.

De Europese Commissie heeft in het allereerste werkstuk over de grondslagen van het landbouwbeleid slechts één alternatief summier overwogen en vrijwel bij voorbaat verworpen, nl. het Engelse stelsel van (voor de belangrijkste producten) onbepaalde en vrijwel onbelaste importen uit andere landen, gecombineerd met directe toeslagen aan de binnenlandse producenten. Het is begrijpelijk dat men dat stelsel (waarvan men in Engeland ook al geleidelijk wat terugkomt) voor de Zes niet ernstig heeft overwogen. Het week te veel af van de bestaande regelingen in de lidstaten en het zou een te zware last hebben gelegd op de belastingbetaler. Het heeft echter ook grote voordelen en daarom is het te betreuren dat er nooit een tussenoplossing is overwogen. Maar het is daarvoor nog niet te laat. Geen enkele constructie voldoet bij het in gebruik stellen volledig aan alle verwachtingen. Zeker niet als zij te haastig en daardoor te ondoordacht is tot stand gebracht. Bovendien is altijd aanpassing mogelijk aan nieuwe ontwikkelingen en praktische ervaringen.

Naar onze mening zijn de belangrijkste gebreken van het huidige stelsel de volgende:

- a. een, bij het vaststellen van de landbouwprijzen, te eenzijdig rekening houden met het verzekeren van een redelijke levensstandaard aan de landbouw;
- b. een te hoog protectioniveau aan de buitengrens;
- c. een veel te véér doorgevoerd perfectionisme, zowel van de variabele heffingen aan de buitengrens, als door de markt- en interventiebemoeiingen binnen de Gemeenschap.

Het onder a. genoemde is door de invloed daarvan op de produktie zowel als op de consumptie één van de belangrijkste oorzaken van de overschotten in enkele sectoren en de daardoor ontstane marktontwrichting en hoge financiële lasten voor de overheid. Het hangt nauw samen met het onder b. genoemde. Daardoor is de normale verbinding met de wereldmarkt ernstig verstoord. Het heffingenstelsel en de daarmee samenhangende exportvergoedingen veroorzaken veel ergernis, zowel binnen de Gemeenschap als in derde landen. Er worden handelspolitieke repercussies door veroorzaakt, niet alleen op het gebied van de handel in landbouwprodukten en voedingsmiddelen maar ook in de industriële sector.

Een en ander heeft bovendien geleid tot het onder c. genoemde euvel: veel te gedetailleerde regelingen en bemoeiingen, die een schrikbarende bureaucratie veroorzaken en bovendien de normale functie van de schakels tussen boer en verbruiker, de handel en de landbouwproduktenverwerkende en de voedingsmiddelenindustrie, ernstig belemmeren. Het gehele complex, tezamen met de in vele landen gehandhaafde extra steunmaatregelen voor uiteenlopende produktierichtingen, verhindert dat er in de EEG-landbouw een geografische specialisatie ontstaat. Die specialisatie zou via lagere kostprijzen en hogere inkomens voor de landbouw en/of lagere consumentenprijzen een positieve bijdrage leveren aan de welvaart.

Al deze nadelen van het bestaande stelsel zouden grotendeels kunnen worden weggenomen door een gemengd systeem met een lagere en meer globale bescherming aan de buitengrens en niet-produktgebonden toeslagen aan de producenten, zo veel mogelijk met een aflopend karakter en gekoppeld aan een bevordering van de structurele verbetering.

Alvorens op een en ander iets nader in te gaan, is het gewenst eerst enige aandacht te besteden aan de specifieke Nederlandse belangen.

4. Nederland en de wereld

Nederland is van oudsher een handelsland. De gunstige ligging, deels dank zij het Duitse achterland, maar toch vooral door de verbindingen met overzeese landen (waartoe ook kunnen worden gerekend die Westeuropese die overzee voordeliger zijn te bereiken dan over land), heeft dit sterk in de hand gewerkt. Voor ons kleine en zeer dichtbevolkte land is het internationale handelsverkeer een noodzakelijke voorwaarde voor groeiende welvaart. Scheepvaart en industrie dragen er het hunne toe bij en trekken er hun voordeel uit en hetzelfde geldt voor de landbouw.

Op het gebied van de internationale handel in landbouwprodukten en voedingsmiddelen nam Nederland bij het totstandkomen van de economische gemeenschap een unieke positie in. Ons kleine land had in vergelijking met de andere lidstaten zelfs in absolute cijfers het grootste agrarische exportvolume en relatief (dus gemeten naar de

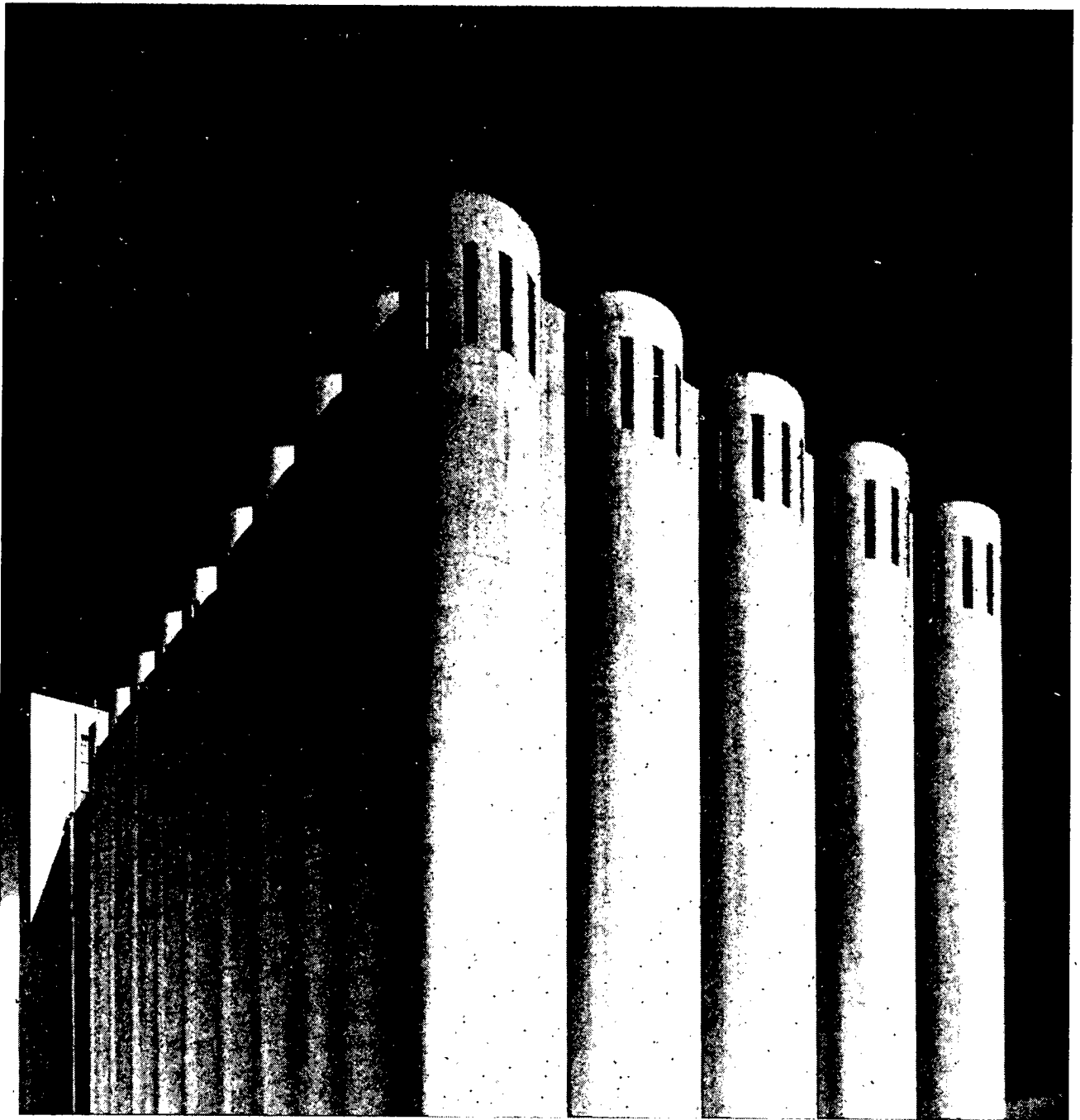
oppervlakte of het aantal inwoners) ook veruit het grootste importvolume van agrarische grondstoffen. Aldus werd (en trouwens wordt) door het hele complex van de „agribusiness” een zeer belangrijke bijdrage geleverd aan het nationale inkomen. Dat wordt, behalve door de bovenbedoelde gunstige ligging, door een wisselwerking van verschillende andere factoren mogelijk gemaakt. Er is in de eerste plaats de specialisatie tot veredelingslandbouw en intensieve tuinbouw, die vooral tot stand is gekomen door het liberale beleid, waarmee in Nederland de internationale landbouwcrisis aan het einde van de vorige eeuw werd beantwoord. Dat antwoord was *niet* protectie, zoals in een aantal andere Westeuropese landen, maar stimulerende voorlichting en onderzoek. Er dient aan te worden herinnerd; dat reeds voor het tot stand komen van de EEG de Nederlandse overheid het noodzakelijk achtte toch enkele beschermende maatregelen in te bouwen in het landbouwbeleid. Die verandering is vooral veroorzaakt door de economische crisis in de jaren dertig en door het veelvuldig bederf van de wereldmarkt.

De vakkbekwaamheid van de Nederlandse boeren en tuinders is hand in hand gegaan met een actieve en deskundige, vooral ook op het buitenland gerichte handel en agrarische industrie. De commerciële instelling van een aantal landbouwcoöperaties, zowel op het gebied van de aankoop van grondstoffen en benodigheden, als op dat van de verwerking en de afzet, hebben hiertoe het hunne bijgedragen. Enkele ervan zijn tot machtige handelslichamen uitgegroeid. Een overwegend aandeel van de Nederlandse in- en uitvoeractiviteiten was gericht op andere dan de partnerlanden in de EEG. Het was onvermijdelijk dat de totstandbrenging van de gemeenschappelijke markt sterk werd beïnvloed door de opvattingen en verhoudingen in de grotere partnerlanden. Nederland is op die manier een onderdeel geworden van een gebied met een veel protectionistischer en tot op zekere hoogte zelfs autarkisch agrarisch beleid.

Het is niet te ontkennen dat, ondanks alle strubbelingen in de overgangstijd, de EEG-landen ook op agrarisch gebied flink hebben geprofiteerd van het geleidelijk opengaan van de binnengrenzen, maar anderzijds zijn de sterk toegenomen hinderpalen aan de buitengrenzen er oorzaak van dat de gunstige omstandigheden voor de handel met andere landen steeds minder tot hun recht komen. Dat is een nadeel dat tot op zekere hoogte moet worden aanvaard als prijs voor de voordelen van de gemeenschappelijke markt.

Toch blijft het één der belangrijkste taken van de Nederlandse vertegenwoordigers bij de „onderhandelingen” in Brussel de openheid van de Gemeenschap, ook op het gebied van de landbouw en de voedingsmiddelen, zo veel mogelijk te verdedigen. Niet alleen in het belang van de Nederlandse economie, maar ook in dat van de hele Gemeenschap en vooral van de wereldeconomie. Daarmede komen wij terug op hetgeen in de inleiding reeds werd geschreven over de geografische arbeidsverdeling en specialisatie in wereldverband en de belangrijke rol die de internationale handel daarbij vervult. Het is nu eenmaal niet te ontkennen dat voor een groot deel van de landbouwprodukten de kostprijzen en in het huidige stelsel ook de marktprijzen in West-Europa aanmerkelijk hoger zijn dan in vele andere delen van de wereld.

Dit geldt trouwens ook voor andere industrielanden. Het gevolg daarvan is een ernstige belemmering van de mogelijkheden tot economische verbetering in de ontwikkelingslanden, die veelal in overwegende mate af-

Graansilo (foto Tom Kroeze)

hankelijk zijn van agrarische produktie. In dit verband kan worden gewezen op het „Wereldlandbouwplan” („Indicative World Plan for Agriculture”) dat de FAO aan de orde zal stellen op het in juni 1970 te Den Haag te houden Tweede Wereld Voedsel Congres. Uit een beschouwing daarover in *Het Financieele Dagblad* van 22 oktober 1969 citeren wij het volgende:

„Voor vrijwel alle voedingsmiddelen, die (wel) met dezelfde of soortgelijke produkten uit de zones A en B (dat zijn de industrielanden en de communistische) moeten concurreren is de trend voor de ontwikkelingslanden in de laatste jaren ongunstig geweest. Hun aandeel in de wereldhandel is teruggelopen en de prijzen zijn gemiddeld gedaald. De enige uitzondering daarop zijn rund- en kalfsvlees, maar daarvan profiteren alleen maar een paar Zuidamerikaanse ontwikkelingslanden. Voor de andere produkten kan een verlangzaming of nog liever een omkering van de trend, die veroorzaakt wordt door stijgende zelfvoorzieningsgraden in de rest van de wereld alleen maar worden bereikt door een verandering in het landbouwbeleid. In de meeste gevallen zou dit tevens betekenen dat er een betere internationale arbeidsverdeling tot stand komt.”

(Bijlage bij ESB 11-2-1970)

Het is te hopen dat de vertegenwoordigers van de EEG en van alle „rijke” landen op dit plan zo veel mogelijk positief zullen reageren. Van de Nederlandse delegatie, die een land vertegenwoordigt dat traditioneel zeer nauw betrokken is bij de handel met andere werelddelen en waarvan het merendeel van de bevolking zowel op sociale als op economische gronden overtuigd is van de noodzaak van ontwikkeling in de armere landen, mag in ieder geval veel begrip worden verwacht.

5. Suggesties voor veranderingen

De overwegingen in de voorgaande hoofdstukken leiden in de eerste plaats tot de wenselijkheid van een verlaging van de producentenrichtprijzen, oriëntatieprijzen, sluis- en drempelprijzen.

Door een eventueel gedifferentieerd en aflopend stelsel van directe toeslagen, zou voor zover nodig het inkomens-

verlies aan de agrarische producenten moeten worden gecompenseerd. Ook de Sociaal-Economische Raad heeft in de adviezen, inzake de EEG-landbouwpolitiek op middellange termijn en betreffende het Memorandum van de Europese Commissie inzake de hervorming van de landbouw in de EEG, veranderingen in die zin aanbevolen. Een dergelijk „gemengd” systeem heeft een groot aantal voordelen:

- a. Door lagere prijzen wordt in het algemeen het verbruik gestimuleerd en de produktie-stijging afgeremd (mits de toeslagen aan de producenten zo veel mogelijk niet-produktgebonden zijn). Door een en ander wordt een verdere verstoring van het markt-evenwicht tegengegaan.
- b. De afstand tussen het prijsniveau binnen de Gemeenschap en dat op de wereldmarkt wordt verkleind. Het handels-economisch isolement (autarkie) waarin de Gemeenschap dreigt te belanden op landbouwgebied (maar ook met consequenties voor de handel in industrieproducten en de dienstensector) kan hierdoor worden voorkomen.
- c. De komende onderhandelingen over uitbreiding van de Gemeenschap worden er door vereenvoudigd. De aanpassing van het landbouwbeleid in enkele van de kandidaat-lidstaten (vooral Engeland en Denemarken) wordt er door vergemakkelijkt en het gevaar van te sterke stijging van de produktie in die landen (ook in Ierland) wordt er door verkleind.
- d. De noodzakelijke structurele verbeteringen van de landbouw in de Gemeenschap kunnen op een meer natuurlijke (dus minder dirigistische) en waarschijnlijk ook aanmerkelijk minder kostbare wijze worden gestimuleerd.

Door de producententoeslagen geheel of gedeeltelijk een aflopend karakter te geven kan een belangrijke stimulans worden gegeven aan de afvloeiing van agrarische werkers en de vergroting van de bedrijven, waarmee structurele verbeteringen kunnen worden bereikt. De wenselijkheid van deze structurele verbeteringen, zowel in het belang van de inkomens in de landbouw als voor de versterking van de concurrentiepositie ten opzichte van andere landen, wordt thans, mede dankzij de publikatie van het „plan-Mansholt” door vrijwel iedereen erkend. Men kan het ook zo stellen dat zij noodzakelijk zijn om de landbouwsector een meer evenredige bijdrage aan de algemene welvaart te doen leveren.

Het op die manier stimuleren van de aanpassing van de landbouw aan de moderne (en de toekomstige!) economische samenleving zou een heel wat natuurlijker karakter hebben dan de regelingen, die in het Memorandum van de Europese Commissie werden voorgesteld. Het totaalbedrag van de kosten van de marktregelingen en de structuurverbeteringen in de jaren zeventig zou bovendien hierdoor waarschijnlijk aanmerkelijk lager worden dan de tientallen miljarden die daarvoor door de Commissie worden geprojecteerd. Dat hangt natuurlijk, voor wat de budgettaire uitgaven betreft, af van de mate waarin de marktprijzen worden verlaagd en de directe toeslagen verhoogd. Als dat in sterke mate wordt doorgevoerd, zouden echter de hogere financiële lasten worden gecompenseerd door een aanmerkelijke verlaging van de verbruikersprijzen.

Nog afgezien van de hiervoor bedoelde sociale bezwaren van het huidige prijsbeleid, is er ook nog de economische nadelige invloed op de kosten van levensonderhoud, het loonbeleid en dus indirect de concurrentiepositie van alle bedrijfstakken in de Gemeenschap ten opzichte van die in

een aantal derde landen.

Dat het tot dusver gevoerde landbouwbeleid tot op zekere hoogte een handicap is voor de economische ontwikkeling van de EEG wordt in min of meer bedekte termen toegegeven in het *Tweede Programma voor de economische politiek op middellange termijn*, zoals dat door de Raad werd vastgesteld op 12 mei 1968. Daarin wordt o.a. opgemerkt:

„dat de landbouwpolitiek het bereiken van haar doel om het inkomen per hoofd van de agrarische beroepsbevolking te verhogen niet moet zoeken via een verhoging van de produktie in een sneller tempo dan de toeneming van het verbruik in de Gemeenschap, omdat reeds voor verschillende produkten overschotten bestaan.

De verhoging van het inkomen per hoofd zal evenmin moeten worden nagestreefd via verhoging van de relatieve prijzen in de landbouw. Het staat vast, dat het gemiddelde inkomen van de landbouwers een aanzienlijke achterstand vertoont ten opzichte van het gemiddelde inkomen van de overige beroepsbevolking, welke evenwel bij de huidige kennis van zaken moeilijk meetbaar is. Daar echter een niet onbelangrijk aantal landbouwers een aanzienlijk hoger inkomen bereikt dan gemiddeld in de landbouw betekent deze achterstand dat de meerderheid noodzakelijkerwijs een geringer inkomen bereikt dan uit deze algemene vergelijking zou blijken.

Het is echter uit algemeen economisch oogpunt niet mogelijk het ontwikkelingsproces naar het gelijk maken van de inkomensniveaus te versnellen door een forse verhoging van het gemiddelde prijsniveau van landbouwprodukten. Te hoge prijzen voor landbouwprodukten hebben namelijk ongewenste effecten op de kosten van levensonderhoud en het algemene prijsniveau, hetgeen uiteindelijk weer de verhouding tussen het inkomen in de landbouw en dat in de andere sectoren verslechtert. De ervaring toont trouwens aan dat een politiek van hoge landbouwprijzen dikwijls wordt gevolgd door een versnelde daling van de relatieve landbouwprijzen. Vooral echter moet worden bedacht dat een te hoog prijsniveau voor landbouwprodukten gepaard met de door de gemeenschappelijke marktordening voor de belangrijkste produkten geboden afzetgaranties de produktie buitengewoon sterk zou stimuleren en tot vorming van structurele productieoverschotten zou leiden. De afzet van deze overschotten op de wereldmarkt zou toenemende financiële lasten veroorzaken, niet alleen wegens de af te zetten hoeveelheden doch ook wegens het prijsverschil tussen de binnenmarkt en de wereldmarkt. Een te sterke verhoging van de prijzen van landbouwprodukten in de Gemeenschap zal derhalve, nog afgezien van de handelspolitieke moeilijkheden, de overheidsfinanciën zwaar belasten. Zij zou tenslotte alleen leiden tot een krachtige vergroting van de winstmarges van de meest concurrentiekrachtige landbouwbedrijven zonder de andere landbouwbedrijven een voldoende inkomen te verzekeren, zodat de aanzienlijke inkomensverschillen binnen de landbouw nog ernstiger zouden worden.

Een politiek tot ondersteuning van de prijzen van landbouwprodukten, welke leidt tot niet te verminderen spanningen tussen de ontwikkeling van de prijzen, de produktie en de financiële lasten zonder een deugdelijke oplossing te bieden voor de door de niet-concurrentiekrachtige bedrijven opgeworpen sociale problemen, zal dus tamelijk snel op economische, handelspolitieke en financiële grenzen stuiten. De landbouw-prijzenpolitiek zal derhalve in het algemeen gematigd moeten zijn — daar het risico van overproduktie voor de meeste produkten aanzienlijk is — waarbij op de prijzenstructuur de noodzakelijke correcties moeten worden aangebracht om een betere aanpassing van het aanbod aan de vraag te verkrijgen.”

Uit dit citaat blijkt duidelijk dat reeds in het voorjaar van 1968 de Europese Commissie zich zorgen maakte over de consequenties van het landbouwbeleid. Voor zover gewag wordt gemaakt van bezwaren van de te hoge prijzen werd echter in het midden gelaten of het bestaande niveau reeds te hoog is. Ondanks de ernstige verstoring van het evenwicht op de markten van een aantal produkten, zoals die zich vooral sindsdien heeft gemanifesteerd, wordt in het memorandum van december 1968 weliswaar gesteld dat het prijsbeleid moet worden aangevuld door de bevordering van ingrijpende verbeteringen van de landbouwstructuur, maar van voorstellen tot een fundamentele ver-

andering in het prijs- en marktbeleid, bijv. in de richting als hierboven werd aangegeven, is helaas geen sprake. Dat geldt ook voor het op 19 november 1969 door de Europese Commissie aan de Raad voorgelegde document over *Het evenwicht van de landbouwmarkten*.

In het Memorandum van december 1968 werd niet de minste aandacht besteed aan de ongunstige gevolgen van de starre, veel te weinig elastische marktprijzen voor de verschillende produkten en de onderlinge verhoudingen daarvan. Dit is het gevolg van het te geperfectioneerde stelsel van variabele heffingen aan de buitengrens en van interventieprijzen (waarvoor de produkten door de overheid uit de markt werden genomen) op de binnenmarkt. Daardoor is voor een aantal belangrijke produkten de invloed van vraag en aanbod, zoals die zich op de wereldmarkt en op de markt binnen de Gemeenschap zou moeten manifesteren, vrijwel volkomen uitgeschakeld. Dit heeft tot gevolg dat de invloeden van de feitelijke marktsituatie niet alleen bij de producent maar ook in het stadium van het verbruik vrijwel volkomen zijn uitgeschakeld. Dit veroorzaakt wrevel en onbegrip bij de consumenten, waardoor aan de versturende invloeden van het kunstmatige ingrijpen in de markt ook nog negatieve psychologische reacties kunnen worden toegevoegd. Het ernstigste bezwaar van dit vérgaande dirigisme is echter dat de normale marktfunctie van handel en industrie als schakels tussen de verschillende stadia van produktie, verwerking en verbruik wordt uitgeschakeld.

Teneinde deze functie, voor zover mogelijk, te herstellen is het allereerst noodzakelijk de prijspolitiek voor agrarische produkten los te koppelen van de inkomenspolitiek met betrekking tot de landbouwers. Te overwegen ware in dit verband enerzijds een geleidelijk afnemende en meer globale bescherming van de EEG-markt tegen in hoofdzaak agrarische grondstoffen uit derde landen en anderzijds in de tijd aflopende inkomstenstoelagen aan de landbouwers, gepaard gaande met structurele hervormingen. Hierdoor zou de tot het uiterste gedetailleerde markt- en prijspolitiek door een meer globaal beleid, dat handel en industrie meer mogelijkheden biedt, kunnen worden vervangen.

Voorts zouden althans gedeeltelijk de prijsverschillen tussen de EEG-landbouwmarkt en die van derde landen worden opgeheven, zonder tekort te doen aan een maatschappelijk verantwoord inkomen van de agrariërs. De concurrentiepositie van de verwerkende industrie in de Gemeenschap dient in een gewijzigde opzet onaangetaast te blijven, zowel met betrekking tot invoer als uitvoer. De aanbevolen systeemwijziging is hier uiteraard slechts summier aangeduid en behoeft nadere uitwerking.

Ook in andere opzichten is het in de afgelopen jaren geleidelijk tot stand gebrachte markt- en prijsbeleid voor landbouwprodukten en voedingsmiddelen in de Gemeenschap een ernstige belemmering voor het goed functioneren van de zeer belangrijke schakels tussen primaire producent en de uiteindelijke verbruiker. Er zijn zelfs bepaalde tendensen — ook in het Commissie-memorandum *Landbouw 1980* — tot een verdere negatieve beïnvloeding daarvan. Over een en ander meer in het volgende en laatste hoofdstuk.

6. Aanbevelingen ten aanzien van handel en industrie

In de verticale arbeidsverdeling spelen de handel in en de verwerking van landbouwprodukten tot voedingsmiddelen een zeer belangrijke rol, waarbij zij een grote bijdrage

(Bijlage bij ESB 11-2-1970)

leveren aan de welvaart zowel van de consumenten als van de primaire producenten. Omdat produktie zowel als handel en verwerking alleen dan een economische bijdrage tot de algemene welvaart leveren als zij zijn afgestemd op de koopkrachtige vraag, is de uiteindelijke verbruiker veel-er het uitgangspunt dan het eindpunt van de hele bedrijfskolom.

Een landbouwbeleid dat a priori gericht is op een kostprijsdekkende opbrengst van alles wat boeren, tuinders en veehouders voortbrengen is tot mislukking gedoemd. Zulke een beleid is alleen nog mogelijk in een land of gebied dat voor vrijwel alle produkten niet voldoende produceert voor de eigen behoefte. Men kan dan door vérgaande protectie aan de grens de prijzen op een voor de landbouw voldoende geacht niveau handhaven. Doordat men de verbruikers in een dergelijk geval de voordelen van geografische specialisatie onthoudt, wordt ook dan allermindst een optimale bijdrage tot de welvaart geleverd. Een dergelijk beleid gaat trouwens niet alleen ten koste van die eigen consumenten, maar ook ten koste van de boeren in andere landen, die goedkoper kunnen produceren.

In een gebied waar meer dan voldoende wordt geproduceerd voor de eigen behoefte, maar tegen een kostprijs die hoger ligt dan die in het buitenland, wordt de welvaartsbijdrage van het te veel geproduceerde minimaal of zelfs negatief, omdat behalve de verbruikers dan ook de belastingbetalers aan het beleid moeten bijdragen. Voor enkele produktengroepen is de EEG in dat stadium beland. Eén van de oorzaken daarvan is dat het marktmechanisme door vele kunstmatigheden is ontworcht of zelfs uitgeschakeld. In dergelijke omstandigheden kunnen handel en industrie hun normale verbindingsfunctie niet meer uitoefenen. Zij hebben ten gevolge van de regelingen en formaliteiten wél zeer veel onproduktief werk te verzetten.

Het herstel van de normale functie moet één van de belangrijkste middelen zijn tot een geleidelijk herstel van het evenwicht. Het is daarom teleurstellend dat er in het memorandum *Landbouw 1980* aan de eigenlijke marktstructuur nauwelijks aandacht wordt besteed. Dat, wat als zodanig wordt aangeduid, heeft alleen betrekking op nieuwe kunstmatigheden in het vlak van het eerste afzetten soms ook in het verwerkingsstadium.

Een versterking van de commerciële positie van kleine producenten in die gebieden waar handel en industrie zich onvoldoende hebben ontwikkeld kan wenselijk zijn. Echter, als men dat stimuleert met belangrijke bijdragen uit de openbare middelen, loopt men twee risico's. Het is zeer wel mogelijk dat het afzet- en verwerkingsapparaat zich in een dergelijk gebied niet heeft ontwikkeld omdat het door natuurlijke of markteconomische omstandigheden (zoals de afstand tot belangrijke afzetgebieden) minder geschikt is voor de betreffende produktie. In dat geval riskeert men door kunstmatige stimulansen een produktie te bevorderen, waaraan markteconomisch geen behoefte is. Men gaat dan bovendien in tegen de specialisatie in de gemeenschappelijke markt.

Mede daardoor riskeert men reeds bestaande handels- en verwerkingsapparatuur in andere delen van de Gemeenschap, onrendabel of zelfs overbodig te maken, waardoor kapitaalverlies optreedt en bovendien opnieuw afbreuk wordt gedaan aan natuurlijke door de behoefte ontstane verbindingschakels tussen de primaire produktie en de verbruikers.

Een sprekend voorbeeld van een en ander is het met hoge overheidssteun tot stand gebracht afzet- en verwerkingsapparaat voor groente en fruit in sommige delen van

Frankrijk. Omdat dit uitsluitend georiënteerd was op de afzet van gedeeltelijk nog niet eens bestaande primaire produktie was het in de praktijk, door gebrek aan voldoende afzetmogelijkheden, grotendeels overbodig en onrendabel. Dit veroorzaakt niet alleen kapitaalverspilling in deze ondernemingen, maar tevens ernstige verliezen in soortgelijke reeds bestaande ondernemingen elders in de Gemeenschap, zowel door de kunstmatig ontstane overcapaciteit als door geforceerde afzet met overheidsmiddelen. Voor zover door deze opzet o.a. de fruitproduktie in Zuid-Frankrijk kunstmatig werd gestimuleerd, ondervinden daarvan nu ook de Nederlandse fruittelers de nadelige gevolgen.

Wij raden het in de hele Gemeenschap kunstmatig doen ontstaan van de zgn. producentengroeperingen voor de afzet ten sterkste af. De marktstructuur in Nederland en in vele andere delen van de Gemeenschap maakt hen daar volkomen overbodig. Wij menen bovendien ernstig te moeten waarschuwen tegen de concurrentievervalsende gevolgen die kunnen voortvloeien uit met gemeenschaps- of nationale middelen aantrekkelijk maken van dergelijke instellingen elders in de Gemeenschap. Dit ook omdat de vérgaande mogelijkheid tot het afsluiten van contracten door dergelijke groeperingen of combinaties daarvan, zoals door de Europese Commissie wordt gesuggereerd, het gevaar inhoudt van ernstige discriminatie ten opzichte van handel, industrie en landbouw in andere delen van de Gemeenschap.

Op zichzelf gezien, staan handel en industrie in Nederland positief tegenover samenwerking met de agrarische producenten. Dit geldt zowel in organisatorisch verband als ook voor de individuele ondernemingen. Zowel bij het een als bij het ander moet echter de eigen verantwoordelijkheid van iedere bedrijfstak of onderneming op de verschillende niveaus van produktie, handel en verwerking vooropstaan. Dit geldt zowel voor overleg op organisatorisch gebied ten aanzien van marktontwikkeling, afzetmogelijkheden en (indien onvermijdelijk) bepaalde regelingen, als voor min of meer commerciële samenwerking, zoals bijvoorbeeld bij de contractteelt.

Niet alleen het beleid en de te gedetailleerde uitvoering daarvan zijn te eenzijdig op de landbouw georiënteerd, dit geldt ook voor de uitwerking en uitvoering daarvan. In het enorme ambtelijke apparaat dat hiervoor in het leven is geroepen, welk apparaat zich intensief bemoeit met aangelegenheden die de handel in landbouwprodukten en voedingsmiddelen voortdurend en intensief beïnvloeden, zijn vrijwel geen personen met werkelijke ervaring op dit gebied opgenomen.

Het gevolg daarvan is dat allerlei regelingen onvoldoende zijn getoetst op praktische mogelijkheid en consequenties. Zij hebben daardoor vaak een veel geringer of heel ander effect dan de bedoeling was en zij veroorzaken voor het bedrijfsleven naast veel administratieve rompslomp soms ook ernstige verstoringen in de grondstofvoorziening, de afzet of de concurrentieverhoudingen. De veelvuldige en ingewikkelde voorschriften in verband met de beschikbaarstelling van bijvoorbeeld boteroverschotten en mager melkpoeder voor uiteenlopende prijzen naar gelang van de bestemmingen, zijn hiervan een sprekend voorbeeld.

Aan de moeilijkheden, die de landbouwproduktenverwerkende industrie ondervindt van de overschotten-situatie, wordt door de autoriteiten heel weinig aandacht besteed. Toch doet zich hier niet alleen een denaturatie van de betreffende produkten voor, maar ook van één der elementaire functies van de industrie, nl. het in een vrije markt bepalen van het te verwerken grondstoffenassort-

timent. Dit brengt vaak grote moeilijkheden mee, in het bijzonder voor de afzet op markten in derde landen, waarvoor dikwijls langlopende contracten moeten worden afgesloten.

De inspraak die het bedrijfsleven heeft door middel van de zogenaamde raadgevende comités is volstrekt onvoldoende om ook maar enigermate aan deze tekortkomingen tegemoet te komen. De vergaderingen van deze comités zijn in feite niet meer dan een soort „hearings”, waarin opeenvolgende stadia van produktie, verwerking en handel afzonderlijk hun mening en wensen te kennen kunnen geven, maar waarin noch onderling noch met de functionarissen van de Europese Commissie vruchtbaar overleg mogelijk is. De door de Europese Commissie aan deze vergaderingen voorgelegde vragen zijn bovendien veel te eenzijdig gericht op het aspect van de verwezenlijking van het landbouwbeleid ten behoeve van de primaire producenten.

Hoe eenzijdig de overwegingen van de Brusselse autoriteiten (en vaak ook van de nationale) gericht zijn op de agrarische belangen is ook weer gebleken uit bepaalde gedeeltes van het memorandum *Landbouw 1980*. In verband o.a. met uit de cultuur nemen van omvangrijke produktiegebieden worden premies en sociale tegemoetkomingen voor de betreffende agrariërs voorgesteld, terwijl niet de minste aandacht wordt besteed aan de gevolgen die deze maatregelen zullen hebben voor de plaatselijke handelaren en eigenaren van verwerkende bedrijven.

Uit meer recente voorstellen van de Europese Commissie (november 1969) blijkt dat de autoriteiten in Brussel beginnen te beseffen, dat het noodzakelijk is het marktevenwicht zoveel mogelijk te herstellen. Het is te betreuren dat dit inzicht te eenzijdig voortkomt uit de financiële consequenties die het tot nu toe gevoerde beleid voor de overheid meebrengt.

Dat dit evenwicht zoveel mogelijk op de meest natuurlijke wijze tot stand moet komen, dus door het vrij doorwerken van de behoeften en verlangens van de uiteindelijke verbruikers via handel en industrie, wordt nog onvoldoende beseft. Men moet daarvoor de belemmeringen en kunstmatigheden zoveel mogelijk wegnemen. Voor zover globale regelingen onvermijdelijk zijn voor het verwezenlijken van de verschillende doelstellingen van de landbouwparagraaf in het Verdrag van Rome, moeten bij de voorbereiding zowel als bij de praktische toepassing daarvan de vertegenwoordigers van de betreffende handel en industrie in ruime zin worden ingeschakeld.

Gezamenlijk dragen deze bedrijfstakken aan de nationale inkomens van de lidstaten ongeveer evenveel bij als de landbouw. Door de steeds verdergaande verticale specialisatie zal die bijdrage nog (moeten) toenemen. Daarvan hebben zowel de verbruikers als de ondernemers van de toekomstige levenskrachtige landbouwbedrijven profijt.

Organisatorische, zowel als zakelijke, samenwerking in de verticale kolom kan daarbij een belangrijke rol spelen, maar het zou een ernstige fout zijn als de specialisatie en de juiste verdeling van de verantwoordelijkheden die daaruit voortkomen door nieuwe kunstmatigheden worden verstoord.

Landbouw Integratie Commissie
van de Raad van Werkgeversverbonden
(VNO en NCW);

Verbond van de Nederlandse Groothandel;
Comité van Graanhandelaren;

Stichting van de Zelfstandige Handel en Industrie ZHI